

Nyárádi Zsolt – Rejtő András

TORDÁTFALVA ÉS EGYHÁZA (ADATOK A 18–19. SZÁZADI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGI LEVÉLTÁRI FORRÁSOKBÓL)

Bevezető

Tordátfalva a Nyikóba ömlő Alba-patak katlan-szerű völgyfőjében található, 505–550 m tengerszint feletti magasságban. 1990 óta közigazgatásilag Siménfalva községhez tartozik. Tordátfalva neve a *Torda* személynévből származik amelyhez *-d* személynévképző társult, ehhez járult a *falva* utótag.¹

Az 1985-ben folytatott terepbejárások alkalmával a templomtól délkeletre 12–13. századra keltezhető kerámialeletek jelzik a falu kezdeteit.² Az Orbán Balázs által a település első említéseként meghatározott³ *villa Tortha*⁴ Tordátfalvával való egyértelmű azonosítását a legújabb kutatások cáfolták.⁵

A falu első írásos említése 1546-ból származik, amikor a brassói gimnázium nyilvántartásában egy *Franciscus Sartor Thoratfalinus* nevű embert találunk.⁶ A forrásokban, későbbiekben is a *Tordatfalwa* (1566), *Tordatffalwa* (1567), *Tordatfalua* (1602), *Tordatfalva* (1627) névalakokkal találkozunk.⁷

A faluban 1566-ban két lófő található, ezek *Fekete Gaspar* és *Dijos Demeter*.⁸ 1567-ben Tordátfalván a 25 dénáros adó összeírásakor a regestrumban 21 portát jegyeznek fel.⁹ Az 1576-os összeírásból kiderül, hogy a faluban a legtöbb jobbágyportája a fedelemnek van, ekkor 12 porta után adózik. *Tatar Miklós* árvái két, *Miklossi Máté* és *Antalfi Mátyás* egy-egy jobbágytelek után adóztak.¹⁰

1589-ben több tordátfalvi személy neve is feltűnik. *Dienes Benedekne Anna*¹¹, *Dios Demeterne Catha*¹², *Dios Janos*¹³, *Imre Thamas*¹⁴, *Imre Thamasne Sophi*¹⁵ és *Piros Albert*¹⁶.

1596-ból négy alkalommal,¹⁷ 1598-as évben további ügyek alkalmával tűnik fel Fekete Pál (*Paulum Fekete de Tordatfalua*) választott prókátor neve,¹⁸ aki az 1602-es lustra szerint a 17. század első felében az egyetlen nemes lakos volt a faluban. 1596-ból szintén egy peres ügy kapcsán *Petrus Zederiessi* tordátfalvi jobbágytalálkozunk,¹⁹ és ebből az évből említenek meg egy tordátfalvi lófőt (*Petrus Lukac*).²⁰

1598-ban *Thordatfalui Dyos Janosne Cathaljn*²¹, 1599-ből *Lukachy Gyeörgy*²² és *Sigmond Giorgy tordatffalvi drabant*²³, 1600-ban *Thordatfalui Boross Janos*²⁴ és *Tordatfalui Boros Ferencz*²⁵ kerül említésre.

Egy 1599-ben keltezett oklevél *Saroghkeörtwelyt* és *Mal Hagoiban* egy árkot említ meg a tordátfalvi határból.²⁶

Az 1602. augusztus 11-én tartott, Giorgio Basta által császári hűségre esketett nemesek, lófők és szabad székelyek összeírásában Tordátfalván a már említett Fekete Pál nemes mellett 6 lófő, 2 gyalog, 15 szabad és 2 jobbágy lakik.²⁷

Az 1614. február 18-án tartott, legteljesebb összeírásban a faluban egy nemes, a Fekete család újabb sarja, János található. A 12 évvel ezelőtti összeíráshoz képest a lófők száma kilencre gyarapszik. A településen ekkor még jegyeznek három gyalog székely, két szabad, három *confiscati* (elkobzott), kilenc *ante conf aquisiti* (számlálás előtt jobbágygá lett székely, korábban elkobzott tulajdonjogú), öt *post confiscalis* (számlálás után jobbágygá lett székely, utóbb elkobzott vagyonú), hét jövevény és négy idegen családot.²⁸ A faluban ekkor a becsült lakosság 215–220 fő körüli.

¹ KISS Lajos 1988, 665.

² BENKŐ Elek, 1992, 246.

³ ORBÁN Balázs 1868, 118.

⁴ *MonVat*, I, 115.

⁵ BENKŐ Elek 1992, 246.

⁶ BINDER Pál 1971, 209.

⁷ SZABÓ M. Attila 2003, 1058.

⁸ *SzOkl*, II, 201.

⁹ Uo., 219.

¹⁰ Uo.

¹¹ *SzOkl Ús*, I, 12/30, 48/13.

¹² Uo., 12/27.

¹³ Uo., 26/32–33.

¹⁴ Uo., 138/16, 19.

¹⁵ Uo., 12/24.

¹⁶ Uo., 12/73, 48/15.

¹⁷ *SzOkl Ús*, III, 507/56, 63, 508/60, 508/187.

¹⁸ *SzOkl Ús*, II, 405/170, 434/27–29, 434/178, 479/307.

¹⁹ Uo., 415/136.

²⁰ Uo., 415/124.

²¹ *SzOkl Ús*, III, 507/18.

²² Uo., 589/9.

²³ Uo., III, 574/4, 587/9.

²⁴ Uo., 679/719.

²⁵ Uo., 679/814.

²⁶ Uo., 589.

²⁷ *SzOkl Ús*, IV, 111.

²⁸ Uo., 332.

Az 1635. november 18-án tartott összeírásban a Fekete család két ágát találjuk nemesként: Fekete Istvánt, akinek három fia volt (Mózes, János és Pál) és Fekete Boldizsárt.²⁹ 1635-ben a lófők száma 11-re tehető.³⁰

Az 1700-ban tartott, Udvarhelyszék adófizető lakosságának első összeírásában 25 háztartás létezett Tordátfalván.³¹ Ugyanebben az évben tartott második összeírásban 31 családfő szerepel. Az 1701-es adózói összeírásban 32 név,³² 1702-ben 27 családfő szerepel.³³ 1702. március 14. után az Udvarhelyszékre kivetett 9500 rénes forint adó kiírási lajstromában Tordátfalván *Palfi Sigmondot* és *Nemes Jánost* írták össze.³⁴

Az 1712. augusztus 9-én Szentábrahámon tartott, nemesek, lófők és gyalogok összeírásában 5 nemes és 13 lófő szerepel Tordátfalváról.³⁵ Az 1722-ben tartott, adófizető lakosság családonkénti vagyonösszeírásában már három nemes, kilenc lófő, 12 jobbágy, egy jövevény és két *vagi* vagyis kóborló (akiket még tekergőknek vagy vándorlóknak is neveznek) szerepelt.³⁶ Ebből az évből szolgáló népessége *Franciscus Nemes* armalistának volt Tordátfalván.³⁷

A 18. századi eleji összeírások, mivel csupán az adófizetőket tartalmazzák, nem szolgáltatnak adatot a település lakosságának pontos megbecsülésére.

A 18. század végi 1784–1787-es, II. József által elrendelt első hivatalos népszámlálás 71 házat, 84 családot és 399 lakost ír össze a faluban, amelyből 201 férfi és 198 nő, ebből egy pap, 36 nemes, 38 paraszt, 29 polgár, 32 zsellér, 14 más kategóriába tartozó. Az 1–12 év közti gyerekek száma 35, a 13–17 év közötti pedig 16.³⁸

Az 1789-es egyházi összeírás szerint a faluban 301 lakos unitárius.³⁹ Összevetve az azelőtti évben készített népszámlálás adataival, a hiányzó 98 lakos vallási hovatartozásáról nincs adatunk. Feltehetően a reformátusok erősödnek meg a térségben, akik a szomszédos Tarcsafalván 1848-ban templomhelyet is kérvényeznek.⁴⁰ Mivel a templomépítés nem valósult meg, feltehetően a környék református közössége szétmorzsolódott.

1801-ben a nagyvizitáció alkalmával a település összlétszáma a következő: gazdák és özvegy gazdák 103, férjes asszonyok 65, fiúgyermek 101 és leány-

gyermek 88, összesen 357.⁴¹ Bő félszáz évvel később, az 1869-ben tartott népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a településen jelentős demográfiai növekedés történik. Ekkor 128 háztartást találnak, amelyben 547 személy élt, ami azt mutatja, hogy házanként 4-5 családtag lakott. Ezek közül 268 nő, 279 volt férfi.⁴² A vallásmegoszlás szerint ekkor a település nagy része unitárius, hat lakos református és két izraelita vallású. A faluban ekkor csak két katolikus található, 1848–1849-ben kilenc katolikus írta össze, akik egyháziilag Székelykeresztúrhoz tartoztak.⁴³

Az egyházi levéltár és a források

Tordátfalva egyházi hovatartozása a középkorban adatok hiányában teljes bizonyossággal nem megállapítható. A hagyományok szerint Székelyszentmiklós egy egyházközség volt leányegyházaival, a siménfalvi, medeséri, tordátfalvi és a két kedői egyházakkal közösen.⁴⁴ Az mindenképp bizonyos, hogy a tordátfalvi a 16. századra már önálló egyházközség, amely saját templommal és egyházi birtokkal rendelkezett.⁴⁵

A reformáció idején a település lakói többségükben az unitárius hitre térnek, és felekezetüket mai napig megtartották, azonban Tordátfalva napjainkra demográfiai fogyásának köszönhetően elvesztette egyházi önállóságát. 1989-től a firtosmartonosi lelkész, 1999-től Lőrinci Lajos esperes mint beszolgáló lelkész látja el az egyházi teendőket.

2010 tavaszán került sor a Tordátfalvi Unitárius Egyházközség levéltárának digitalizálására és feldolgozására, tovább folytatva az udvarhelyszéki egyházközségek levéltári adatainak rendezését és ismertetését.⁴⁶ A feldolgozás során az iratanyagban előkerült adatok egy színes, munkával teli közösség mindennapjait tárják elénk. Az információkat különféle témakörök szerint csoportosítottuk, hogy áttekinthetőbb és egységesebb formába öntsük az egyházközség történéseit egészen a 19. század végéig. A levéltári állományt jó állapotban találtuk, egy erre a célra elkülönített szekrénybe elzárva, ahová a rendezést követően az iratanyagot visszahelyeztük.

Az első ismert levéltári leltár 1896-ban készült el, Bedő József lelkész halálát követően. A tarcsa-

²⁹ *SzOkl Ús*, V, 309.

³⁰ *SzOkl Ús*, VI, 21, 24.

³¹ *USzék 1700–1722*, 43.

³² Uo., 117.

³³ Uo., 147.

³⁴ Uo., 180.

³⁵ Uo., 200.

³⁶ Uo., 438.

³⁷ Uo., 470.

³⁸ DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán 1960, 366–367.

³⁹ UPL, Unit.Püsp.Vizit. 1788–1789, 768.

⁴⁰ UREL, 84. csomag, 7. irat.

⁴¹ TUEKL, 1. köteg, 1801. május 12.

⁴² SEBŐK László 2005, 228.

⁴³ *SCHEM 1848–1849*, 446.

⁴⁴ DÁVID László 1981, 304.

⁴⁵ Az önállósodást illetően az egyházi hagyományt alátámasztani látszik egy 1899. évi hivatalos kérdőív, amelyre azt írják, hogy az egyházközség a 16. században keletkezett. (TUEKL, 14. köteg, 1899. január 6.)

⁴⁶ NYÁRÁDI Zsolt 2009, 364.

falvi lelkész Ürmösi Sándor jelenlétében számba veszik az egyház iratanyagát, majd a számbavételt követően az iskolába szállítják, Péter József tanító felügyeletére bízva.⁴⁷

1904-ben készült egy újabb leltár, amely a rendezés során szintén nem került elő. A megtalált legteljesebb irattári leltárt 1925-ben készítette el Péter Ödön lelkész. Ez tartalmazza nemcsak az egyházi irattár anyagát, hanem az egyházközség tulajdonait is számba veszi. A rendezés négy csomagba csoportosítja az iratokat, kronológiai sorrendbe rakva azokat.⁴⁸ Az első csomag két 18. századi iratot tartalmaz, a maradék 120 ügyirat 1900-ig tartalmaz adatokat.

A második csomag 1923-ig rendelkezik adatokkal, a harmadik 1925-ig, a negyedik 1941-ig. Utóbbiból utólag leválasztottak egy ötödik csomagot is. A rendezés során összesen 1221 irattal és annak tartalmával ismerkedtünk meg. Az első csomag iratai ma már jórészt nem találhatóak meg az irattárban. Az önálló ügyiratok jelenleg az 1898. évvel kezdődnek, és 1966-ig tartalmaznak iratanyagokat. Az önálló ügyiratok a levéltári rendezést követően évenkénti csoportosításban kereshetőek vissza. Feldolgozásunk során, mivel a 19. századból alig található ügyirat, kevésbé értékesítettük ezt a forráscsoportot. Kiemelkedő fontosságú adatokat tartalmaz viszont a toronyépítésre vonatkozóan az a 13 ügyirat, amely 1890–1895-ből származik.

Az irattári anyag legnagyobb és egyben legfontosabb részét a jegyzőkönyvek jelentik. Párhuzamosan több jegyzőkönyvet vezettek. Az egyházközség történetének legfontosabb forrásai a vizitációs jegyzőkönyvek, amelyek az egyházi vizsgálatok állapotjelentéseit tartalmazzák, gyakran közéjük illesztve az egyházközség vagyonának összeírását is. Ezek a protokollumok tartalmazzák egyben a *curator* évi pénzügyi számadásait is. A kiadások listáit tanulmányozva sok esetben fontos adatokat nyerünk a templom állapotára, javításaira vonatkozóan, a templomi berendezések cseréjéről, bővítéséről. Ezekből ismerjük továbbá az ingatlanok állapotát, az egyházközség lélekszámát, az iskolába járó gyerekek számát, és magáról a tanítás menetéről is fontos adatokat nyerhetünk.⁴⁹

A következő iratcsoport magával az egyházközség működésével kapcsolatos. A felsőbb rendeletek tárai

őrzik a Gubernium és a felsőbb egyházi rendeleteket, amelyeket bemásolva a jegyzőkönyvekbe olvashatunk latin és magyar nyelven írva.⁵⁰ Összesen öt protokollum készült 1780–1909-ben. Ezek a vidék közigazgatás-, gazdaság- vagy mentalitástörténetének jelzett időszakait vizsgálók számára nélkülözhetetlen források. A következő forráscsoportot a presbiteri gyűlések alkalmával vezetett jegyzőkönyvek, amelyek számos határozatot és rendeletet tartalmaznak. Tanulmányozásuk elengedhetetlen az egyes események hiteles bemutatásához és megértéséhez.⁵¹

Az egyházi iskola működésére vonatkozó legfontosabb források a presbiteri és vizitációs jegyzőkönyvek. Ezt kiegészíti az *Iskolalátogatási jegyzőkönyv*, amely 1818–1846-ból tartalmaz fontos adatokat.

Az *Ecclesia Domesica* (1939–1954) és a *Historia Domesica* (1954–1961) lelkészi jelentéseket tartalmaz, kisebb eseményekről, történésekről számolnak be. Ezeket egészíti ki az 1950–1960-ban vezetett *Munkanapló*.

Az eklézsia levélforgalmát az iktatókönyvek jegyzik, ezekből öt maradt fenn.⁵²

Népességtörténeti és családfakutatási szempontból nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatnak a keresztelesek, esketések, temetések kimutatásai. A legkorábbi nyilvántartás 1773–1798-ból tartalmaz adatokat.⁵³ Ennek hátoldalára írták az 1837–1845 időszak presbiteri gyűlési jegyzőkönyveit. Anyakönyvekkel foglalkozó jegyzőkönyv még kettő készült, az 1799–1856, 1859–1923 években, ezek jelenleg a csíkszeredai állami levéltárban vannak.⁵⁴

Az egyházközségnek szánt adományokat is feljegyezték, nyilvántartásukat ún. *Aranykönyv*be vezették be. Ezekből kettő készült, 1869–1949-ben és 1950–1964-ben. A jegyzőkönyvek többségén a borítóra ragasztott papíron szerepeltek a legfontosabb adatok: az évek, amelyek közt íródott, a témakör, amelyet magában foglalt. Ezeket két leltár nyomait is megtaláltuk. Az egyik részben az 1925-ben készített jegyzék, de ez sem fedti teljesen a mai számozást. A másik jegyzéknek nem találtuk nyomát.

Az egyházi iratanyagban felbukkan két irodalmi jelentőségű prédikációs jegyzék, az egyik 1780–1829-ben keletkezett, a másik pedig Lőrinczi Mihály volt vargyasi lelkész prédikációit tartalmazza, 1810–1820-ból.

⁴⁷ TUEkL, 13. kötet, 1896. április 13.

⁴⁸ TUEkL, 25. kötet, 37.

⁴⁹ Tordátfalván összesen öt hasonló jegyzőkönyv készült: 1750–1801 (Boros Ferenc kezdte meg), 1802–1833, 1834–1866, 1868–1901, 1912–1927 – az utolsó már formanyomtatványba írva. Ezt folytatja a tordátfalvi unitárius egyházközség pénztárnaplója 1967–1969-ben.

⁵⁰ A levéltárban 1780–1798, 1799–1830, 1830–1851, 1851–1876, 1880–1909 között öt protokollum készült.

⁵¹ 1837–1857, 1897–1908, 1909–1928, 1932–1935, 1935–1941, 1941–1948, 1948–1954, 1944–1968, összesen nyolc jegyzőkönyv.

⁵² 1904–1924, 1925–1928, 1929–1934, 1934–1951, 1952–1978.

⁵³ 1773. évben fizetnek ki 34 dénárt a Keresztelő Könyvért (TUEkL, 1. kötet, 1773. május 25.).

⁵⁴ CsÁL, Fond 52, 701–702.

A közösség és temploma

A település kelet–nyugat tájolású unitárius temploma a falu nyugati szélében egy kis dombocskán található. Mai formáját 1819–1823-beni építkezések során nyerte el. Falaiiba másodlagosan beépített középkori faragványok sejtetik gótikus előzményét.⁵⁵ A templom északi falában háromszögű lezárású, élszedéses, egyszerű kiképzésű szentségtartó fülke található. További faragványok másodlagos felhasználását azonosíthatjuk, ha az északi falnak épített szószek lépcsőit tanulmányozzuk. Ezek egy élszedett szemöldökgyámos ajtókeret szárkövei voltak. Az egyházközség tulajdonában levő aranyozott kehely szintén a gótikus templom berendezéseihez tartozott.

Az 1789-es vizitációból részletesen megismerhetjük az elbontott középkori templomot. A falu Medesér felőli szélében, Kénosi Sándor József kúriája mellett, deszkával négyzetesen elkertelt és lefedett kerítés által elhatárolva, a kis patakocská mellett volt található a templom. Kétfelől lehetett bejutni a templomkertbe, egyik kapu a kúria felől volt, a másik pedig azzal szemben, a nyugati oldalon. A bejáratokat vas sarokkal ellátott fazárás bélelt ajtók zárták le.

Jobb kéz felől említenek egy cserefából készített haranglábat, zsindelel fedve, amely „rongyosodni indult”. Ebben két harang volt, a kisebbiket 1772-ben elcserélték egy nagyobbra az énlakiakkal, a másik harangon elöl virágok voltak, alatta 1697-es évszám.⁵⁶ Ez 1916-ban elpusztult.⁵⁷

A kert közepén húzódott a szintén zsindelel fedett, nyolc támpillérrel ellátott templom, a déli oldalán bedeszkázott tornácon keresztül lehetett az épületbelsőbe jutni. Egy másik bejárat a templom nyugati részén volt elhelyezve.

A nyugati bejáraton belépve egy karzatot írnak le, virágos díszekkel ékesítve. A templombelsőben 31 pad szolgáltatta az ülőhelyet. A templom közepén volt egy éneklőszék, 1759-es évszámmal, mellette az Űrasztala. A templombelső deszkával volt padolva. Az adományokat az egyháztagok egy kis zöld vas fogantyús ládikóba teheték bele.

Az északi fal mellett egy kőből rakott szószek foglalt helyet, fölötté egy szószekkoronával, amelyet Kis József készített 1789-ben.

A középkori szentélyt egy diadalív választotta le, amely magasabb volt a hajónál. Ekkor már az egész templomban kazettás mennyezet volt, virágokkal díszítve.⁵⁸ A templom déli oldalán fa keretbe helyezve három üvegablak szolgáltatta a templom világítását.⁵⁹

A leírás egy alapjaiban középkori, de már jelentősen átalakított templom képét mutatja. A támpillérek feltehetően a sokszögű szentély sarkait támasztották, kettő északról és délről a diadalív vonalában, valamint a hajó délnyugati és északnyugati sarkain helyezkedtek el. Jelentős átalakításon ment át a templombelső, kőrácsos ablakait ekkor fakerettel pótolják, mennyezetét fából készített kazettásra cserélik le. A kazettás mennyezet dátuma 1668, illetve 1687, ebben az évben javították a nyugati oldalon található karzatot is.⁶⁰ Ez az évszám mindenképp egy nagyobb átalakítást takar. A középkori templom állapotára vonatkozóan az 1750-es évektől kezdődően vannak adataink. 1755-ben kisebb javítási munkálatok zajlanak a templom körül, ekkor zsindelelre 2 magyar forintot és 24 dénárt és zsindelelre 2 magyar forintot és 84 dénárt fizettek, 1758-ban szintén több alkalommal fizetnek a tetőzet karbantartására.⁶¹

1757-ben az ajtók javítására költenek, amelyért négy véka zabot fizettek,⁶² két évre rá ismét találunk hasonló kiadásokat.⁶³

⁵⁵ DÁVID László 1981, 345–345.

⁵⁶ A harang felirata: PER INDUSTRIAM ET MUNITIONEM GENEROSI DOMINI SIGISMUNDI PALFI IN GLORIAM UNIUS VERI DEI ET FILII EIUS JESU CHRISTI CONFECTA EST PER QUE INCOLAS TORDATFALUI(ENSES). Ennek a harangnak a feliratát az 1789-es vizitáció alkalmával rosszul másolják le, így Dávid László is tévesen idézi (Uo., 347). A szöveg javítását az 1801-es vizitáció alkalmával valósítják meg. (TUEkl, 1. köteg, 1801. május 12.)

⁵⁷ BENKŐ Elek 1992, 245.

⁵⁸ A kazettákon található feliratok: AEDIFICABAT, PINGEBATQUE DANIEL MUSNAI ET STEPHANUS BÖZÖDI AEDILIS VERO ERANT PETRUS VARGA ET STEPHANUS SZEDERJESI AO 1687. 12. JULII SOLT 12:3. JERTEK EL ÉS MENNYÜNK FEL AZ UR HEGYÉRE ÉS JÁKOB HÁZÁHOZ, ÉS MEG TANIT MINKET AZ Ő UTAIRA ÉS AZ Ő ŐSVÉNYEIN JÁRJUNK MERT SIONBÓL MÉGYEN KI A TÖRVÉNY ÉS AZ UR IGÉJE JERUSÁLEMBÓL. Ismét: AEDIFICATUM HOC LACUNAR TEMPLI GEN. SIGISMUNDUM PÁLFI DE GAGY REGNANTE ILLUS. AC. CELSIS. TRANSYLVANIAE PRINCIPE MICHAELE APAFI,

PARTIUM REGNI HUNGARIAE DNO, ET SICULORUM COMITE. Ismét: SOLUTAR. INDUSTRIA HOC LACUNAR TEMPLI AEDIFICATUM EST GEN. D. ANDREAE PÁLFI DE GAGY. REGNANTE ILLUST. AC CELSIS. PRINCIPE MICHAELE APAFI PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINO ET SICULORUM COMITE: Ismét: DEUT 6:14 NE MENNYETEK IDEGEN ISTENEK TISZTELETÉRE ADDIG AO DNI 1668 12. 8-BRIS.

⁵⁹ TUEkl, 1. köteg, 1801. május 12. A teljes összeírás megjelenik a kolozsvári unitárius levéltárban található vizitációs jegyzőkönyvben is (Unit.Püsp.Vizit. 1788–89, 759–762), egy részét közli DÁVID László 1981, 346–347.

⁶⁰ Az évszámot és az adományozó nevét a javítási felirat örökítette meg: RENOVALTATOTT EZ A KAR NEMZETES PÁLFI SIGMONDNÉ ASSZONYOM HÜSÉGES FORGOLÓDÁSA ÁLTAL, ISTENES INDULATTYÁBÓL AO. 1687 NEMZE. MIKLÓSI JUDITH ÁLTAL.

⁶¹ TUEkl, 1. köteg, 1755. május 30, 1758. december 7.

⁶² Uo., 1757. október 8.

⁶³ Uo., 1759. szeptember 22.

1767-ben kisebb kőműves munka zajlik a templomnál, három véka búzát fizettek a mesternek.⁶⁴ 1772–1773-ban a templomtornácán zajlanak munkálatok. A tornácra és a hozzávaló deszkákra, zsindelyre és szegekre is költenek. A kurátor Lukácsi Pál és egyházi Kis József „kenyerin” dolgoztak 13 napot a munkások, melyért a fizetségük 3 magyar forint 90 dénár, illetve 3 magyar forint 12 dénár.⁶⁵ Kis József ekkor más adományozást is tesz. Az ő költségén cseréli ki az egyházközség a déli bejárati ajtót, amelyet zöldre festenek, vas sarkokkal és vas zárral látnak el.⁶⁶

1778-ban a haranglábat javítják, ekkor a lécszegek elkészítésre a kovácsnak 27 dénárt, a haranglábra való más anyagokért 18 dénárt és további, a haranglábon folyt munkálatokért 12 dénárt fizettek.⁶⁷ A gótikus templom pilléreit 1782-ben javítják, amelyre 48 dénárt költöttek anyagszükségletre,⁶⁸ 1788-ban magán az épülettesten is újabb javításokat végeztek. Ekkor mészre és a kőműveseknek 8 magyar forint összeget, míg pálinkára 48 dénárt költöttek.⁶⁹ 1789-ben kicserélik a nyugati bejárati ajtókat, Kis Józsefné adományainak köszönhetően egy zöldre festett, virágos, vas sarkú és fa záras ajtó kerül a templomra.⁷⁰ Ebben az évben készült el a szószékkorona is, valamint a stallumok, amelyek Kis József adományainak köszönhetően valósultak meg.

Az 1789-es vizitációt követően 1801-ben készült egy nagyobb állapotfelmérés. Ekkor számolnak be az újabb változásokról.

1794-ben nagyobb átalakításokra került sor: „mely deszkázott Tornác 1789-ben a Templom Délfelől áll ajtaja előtt volt, az általvitetett és most találkozottatik a Templom Napnyugat felől való végiben lévő ajtó előtt; s helyébe a Templom délfelől való oldalához ragasztva, a Templom tágasíttására építetett egy Fiók, lévén ennek falai kőből valók, fellyibról pedig csak átvét és a Templom oldalán volt ajtó kivitett ezen fiók Délfelől való oldalára, mellyen vagyon most egyik bejárás a Templomba; ezen fiókon vagynak fában foglalt három üveg Ablakok; benne a prédikáló székek szemben két sor székek egyik sor

a férfiak, a más sor pedig az asszonyok számára való, kívülről a Fiók Ajtaja felett olvasatik ezen írás: 1794. ÉPÍTETET EZ TORNÁC GOMBOS GYÖRGY CURATORSÁ”.⁷¹

1794-ben lebontásra került a fából épített harangláb, amely helyett építésre került a „templom napkelet felől való végéhez kőfal fundamentumra tserefákból egy harangláb, melynek allya a kőfalon fellyül bé-vagyon deszkázva, lévén a Templom felől való oldalán egy fenyő deszka ajtó vas sarkokkal, ezen deszkázaton fellyül egy darabig fel sendellyezés vagyon; ezen fellyül az ablakokig fel viszont deszkázat, a szarvazattya pedig sendellyes és a szarvazat tetejében egy tsillagos bádóg pléh Gomb. Ezen tornyon lévő deszkázatok fejr és a szegeleteken feketés tarka festékesek, a sendellyezések pedig veres festékesek”.⁷² Az új haranglábra két harang került fel, a kisebb 1697-es, a 250 fontos 1772-es évszámmal,⁷³ utóbbi igen kalandos úton került az egyházközség birtokába. A tordátfalviak 230 forintért az énlakiaktól vásároltak egy harangot. Cserébe adták a tordátfalvi kisebbik harangot, és fizettek emellett 42 magyar forint összeget. Közben az énlaki egyházközség az etédiektől vásárolt egy másik harangot, de mivel kicsinek tartotta, be akarta olvasztani. A tordátfalviak ezt megtudták, és az énlakiaktól vásárolt harangot kicserélték az etédire, amely nagyobb volt. A cserét 44 német forinttal toldották meg.⁷⁴

1799-ben újból felújítják a karzatot: „fenyő deszka táblái kék festékesek, s a közepén virágosak”.⁷⁵ 1803-ban újabb felújítások zajlottak. Ekkor az elköltött 7 magyar forint egy része a haranglábra, egy része a templom párkányzatának és a kerítésnek kijavítására volt szükséges.⁷⁶ Ebben az évben vásároltak 1500 zsindelyt is a tetőzet kiigazítására, amely 4 magyar forint 50 dénár összegbe került.⁷⁷

1806-ban az egyik pillért fedik újra,⁷⁸ a következő évben a cinterem kerítésére vásárolnak deszkát, valamint a templom tetőzetére zsindelyt.⁷⁹

Az 1809-es vizitáció megállapítja, hogy a cinterem kerítése azon az oldalon, ahol a három ajtó található,

⁶⁴ Uo., 1767. szeptember 19.

⁶⁵ Uo., 1772. december 3.

⁶⁶ Ennek az ajtónak a felirata volt: MAGA KÖLTSÉGÉVEL TSINÁLTATTA TORDÁTFALVI KÜS JÓZSEF EZEN AJTÓT ISTEN DITSŐSÉGÉRE AO. 1772 DIE 3-IS JUNIJ.

⁶⁷ TUEkl, 1. köteg, 1778. szeptember 18.

⁶⁸ Uo., 1782. november 23.

⁶⁹ Uo., 1789. (pontos dátum nem olvasható).

⁷⁰ Ennek felirata volt: AO 1789 ESZTENDŐBEN TSINÁLTATOTT KÜS JOSEFNÉ BENTZÉDI GYÖRGYNÉ, ÉS GERÉB JÓZSEFNÉ ÉNLAKI ASZTALOS TÓT GERGELY ÁLTAL.

⁷¹ TUEkl, 1. köteg, 1801. május 12.

⁷² Az ablakok alatt egy felirat örökítette meg az építést: A TOR-DÁTFALVI UNITERIA SZE ECLÉ FIÁNAK TARTSAFALVI

SYLVESTER GYÖRGY TSINÁLTA ANÓ 1794. GOMBOS GYÖRGY CURATOR: SZEDERJESI MIHÁLY, BENTZÉDI SIGMOND ÉS ASZTALOS JÁNOS EGYHÁZFITAGOK.

⁷³ Ennek a felirata: AD GLORIAM DEI CURAVIT FIERI ECCLA REFOR ETEDIENSIS ANNO 1766; a „Tengellyén pedig vagyon ezen esztendő-szám Anno 1772”.

⁷⁴ TUEkl, 1. köteg, 1801. május 12.

⁷⁵ A karzat felső részén örökítette meg egy felirat a javítás emlékét: EZEN KART FESTETTE MEG ISTEN INDULATTYÁBÓL TSEHÉTFALVÁN LAKÓ GYÖRFI ANDRÁSNÉ TORD. GOMBOS KIS ANNA AZ 1799-DIK ESZTENŐBEN.

⁷⁶ TUEkl, 2. köteg, 1803. szeptember 20.

⁷⁷ Uo., 1803. szeptember 20.

⁷⁸ Uo., 1806. november 15.

⁷⁹ Uo., 1807. december 4.

elég rossz állapotban van. Az ajtókon nincs zár, és mivel az országútra néznek, „ember barom egyaránt járhattya a Templomnak és Czinterem hasznának kárára, azért imponallya a Visitáció, hogy a Curator az ajtókra jó zárt tsináltason”.⁸⁰

A templom állapota fokozatosan romlani kezd. 1813-ra már súlyos repedések keletkeznek rajta, az ez évi vizitációs látogatás alkalmával javasolták az egyházközségnek, hogy építsék újra a templomot.⁸¹ Az egyházközség nehezen szánja rá magát az építkezésre.

Az 1814. évi vizitáció felhívása után se történik semmi, az 1815-ös vizitáció alkalmával sem találunk változást: „a templom régiség miatt omladozó félben”⁸². A felszólítás 1816-ban is eredménytelen maradt. 1817-re annyira leromlanak a falak, hogy tovább az építkezést halasztani nem lehetett, így elkezdték ebben az évben a lebontás előkészületeit, amely egyelőre csak az építőanyagok felhalmozására korlátozódott, 464 véka meszet vásároltak 202 magyar forint összegért, faanyagra további 96 magyar forintot költöttek el.⁸³ A faluközség 66 magyar forint összeg hozzájárulásával segítette az építkezést. Tényleges munkálatok a következő évben sem zajlanak. Tovább folytatódik az építőanyagok beszerzése, felhalmozása. Ebben az évben 487 véka meszet vásároltak, 292 magyar forint 50 dénárért. Továbbá vásárolnak 30 kupa pálinkát 60 magyar forint 60 dénárért.⁸⁴

1819-ben, Ürmösi József lelkesésége alatt kezdődtek el a munkálatok. Ennek az évnek az első felében már elbontják a templomot, hiszen a vizitáció beszámol arról, hogy templom nem lévén, a nyári iskola működése akadozott. Sokáig tisztázatlan kérdés volt, a források szűkszerűsége miatt, hogy ebben az évben a teljes templomot elbontják-e vagy esetleg csak kibővítik, átépítik, egyes középkori falakat újrahasználják.

Benkő Elek terepi kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a templomot nem bontották teljesen le, csupán a déli falat és a szentélyzáródást. Kibővítve a templombelsőt, dél és kelet fele növelték azt. Az északi falazatot középkorinak tartotta.⁸⁵

Ezt a feltételezést a 2010 őszén, a templomfelújítással kapcsolatos kisebb leletmentő ásatás cáfolta meg. Mivel az északi fal erőteljesen felázott, mind a külső, mind pedig a belső oldalon 50–60 cm széles vízmentesítő árkot ástak, közvetlen a fal mellett. A külső oldalon az északi fal teljes hosszában, belül nyugatról egészen a szószékig végzett a Haáz Rezső Múzeum leletmentést.⁸⁶ Ennek során a templomon

kívül középkori sírok és egy sekrestye falmaradványai kerültek elő. A részben feltárt 16 sír keletelt tájolású volt, melléklet nélkül. Mind a sekrestyét, mind pedig a sírok egy részét átvágja a mai templom északi fala. A középkori épületrészek és a sírok tájolása is eltér a mai templométól, így feltételezzük, hogy a 19. században a teljes középkori templomot elbontják, az a mai templom belsejében keresendő. A 19. századi építkezések során jelentős tereprendezést is végeztek, hiszen a feltárás során 20 cm mélységben is észleltünk sírokat.

1819-ben nemcsak az épület elbontásával végeztek, hanem lerakják az új falak alapjait is. A kőműves pallérnak az ígért összegből 75 magyar forint 60 dénárért fizettek ki. A templomépítéshez szükséges téglamennyiség egy részét adományozás útján szerezte be az egyházközség. Ezer-ezer téglát adományoztak Bentzédi Zsigmond, Bentzédi Mihály, Fekete Zsigmond, Fekete Sámuel, Nemes János, Végh Pál, Lukátsi István, Lukátsi György Gombos György, Gombos Mihály, Gombos Dániel, Gombos István, Gombos Lajos. 500–500 db téglát adományoztak Balázi József, R. Szőke György, N. Szőke György, Nemes Ferenc, Vég József, Vég Sámuel, Vég Mózes, Fekete József, Kis Mózes. Márton Istvánné asszony 1500 db téglával járult hozzá az új templom építéséhez.⁸⁷ Az adakozásoknak köszönhetően 15 000 db téglát állt rendelkezésre az építkezéshez.

A régi templomból elbontott mennyezetdeszkák, zsindelek, lécek, szegek, székek, a régi ajtók zárral együtt egy halomba összehordódtak a templom közelében. A régi templomi ablakokból kettő az iskola-mester házára került fel.⁸⁸

1820-ban igencsak jól haladtak az építkezések. A vizitáció örömmel konstataulta, hogy az „új Templom fedél alá vétett”.⁸⁹

Az építkezések során az egyházközség vásárolt 105 kupa pálinkát, amelyért 52 magyar forint 52 dénárért fizettek. A templom kőfalának bevégeztetésekor kőfaragó munkákra 9 magyar forint összeget fizettek ki. Ebben az évben a legnagyobb kiadást a faanyag beszerzése jelentette. Erre terményben kiadtak 72 véka kukoricát, 62 véka búzát. A faanyag kifaragására fizettek 35 magyar forint 6 dénárért, padlódeszkáért 6 magyar forintot fizettek. A templomot zsindeellyel fedték be, ehhez 21 ezer darabot rendeltek, melyért 44 magyar forint 40 dénárért fizettek a gabonán kívül. A zsindeley felszegezéséhez rendeltek 51 ezer db szeget, 86 magyar forint 22 dénár összegért. A nagy

⁸⁰ Uo., 1809. november 12.

⁸¹ Uo., 1813. november 28.

⁸² Uo., 1815. szeptember 23.

⁸³ Uo., 1817. október 9.

⁸⁴ Uo., 1818. szeptember 28.

⁸⁵ BENKŐ Elek, 1992, 245.

⁸⁶ A feltárásokat Sófálvi András régész vezette, ásatási jelentését lásd a Haáz Rezső Múzeumban.

⁸⁷ TUEkl, 2. kötet, 1819. szeptember 30.

⁸⁸ Uo., 1819. szeptember 30.

⁸⁹ Uo., 1820. szeptember 25.

volumenű munkálatok kifizetései mellett is jut még a kőműves pallérnak a részlet törlesztésére, ő 325 magyar forint 20 dénárt kapott. Elkezdik beszerezni még ebben az évben a belső berendezéseket: Zetelakáról a templomi székeknek vásárolnak 7 magyar forint 50 dénárért deszkát.⁹⁰

1821-ben nem készült vizitációs számadás, így az 1821–1822-es év kiadási adatait együtt találjuk meg. További 265 magyar forint 50 dénár részlet kerül kifizetésre a kőműves mesternek. Elkészül a templom mennyezete is, amelyre 196 szál deszkát használtak fel, 41 magyar forint 40 dénár összegben. A már megrendelt templomi székek (padok) alá a farkaslaki erdőből hozattak cserefát, további cserefát vágattak a templom ablakaihoz is.

Elkezdtek az épület falainak a vakolását, ehhez 266 véka meszet rendeltek, 159 magyar forint 60 dénárért. Az ácsmunka alkalmával újrafedték a haranglábat is, amelyre 2000 db zsindeletet vásároltak 8 véka kukoricáért. A két harangnak szíját, kötelét is kicserélték. További 2000 zsindeletet és 4000 zsindeleyszeget rendeltek a templomhoz.⁹¹

Az 1823-as püspöki vizitáció örömmel veszi jegyzőkönyvbe, hogy noha „a Cziinterem az építés miatt pusztá, azonban a Templom szépen ékeskedik és elkészült”.⁹²

Ebben az évben a kőműveseknek 34 magyar forint 20 dénárt fizettek. Legnagyobb kiadás az asztalosmunkákra volt, ezért 240 magyar forint található a kiadások éves listáján. 15 magyar forint összegre deszkát vettek kiegészítésként a templom mennyezetére, karzatra, székekre és padlóra. Az asztalosokkal megállapodtak, hogy a párkányokat vörösré fessék, erre 6 magyar forint 34 dénárt költöttek. Különböző dolgokra fél mázsa vasat vettek 15 magyar forintért, Martonosi Gáspár István az ajtókra való sarkot készítette el 3 magyar forintért. A régi templom ablakából egyet felújítatnak, a maradék ablakok rámaíra, üvegeire és vas rostélyára költöttek 15 magyar forint 50 dénárt. Az új templomra két bejáratot terveztek, egyiket a déli, másikat a nyugati oldalon. Ezeknek az ajtói Gombos György, Gombos Mihály, Bentzédi Zsigmond és Bentzédi Mihály adományainak köszönhetően készültek el.⁹³

A régi templomi berendezésekből sok visszakerült, így a szószékkorona, amelyet felújítottak, az úrasztala és a stallumok is, amelyek még 1789-ben készültek, és több átfestéssel ugyan, de napjainkban is a templomot ékesítik.

1823-ban a nagyobb munkálatok véget értek, helyükre kerültek a belső berendezések, az ablakok, ajtók. A következő évben még kifizettek ugyan 162 magyar forintot az üveglakok elkészítésére,⁹⁴ de gyakorlatilag már késznek tekinthetjük a templomot.

A templomszentelés alkalmával nagy ünnepélyt szerveztek.

Az egyházközség módosságáról az egyháztalálkozó adakozókésztségéről tesz tanúbizonyságot, hogy új templomukat rövid időn belül, zökkenőmentesen felépítették, nem volt szükség hitelek felvételére, mint azt sok más egyházközség építkezéseinél megfigyelhetjük. A sok, csak részleteiben feljegyzett adomány, a közmunka és a terményben való kifizetések miatt az építkezés végösszegére még csak becsléseket sem tehetünk. A faluközség egy jelentős méretű templomot épített, amelynek a hossza 20 m, a szélessége 9,5 a magassága pedig 7,5 méter.

Az építkezések végeztével kissé alábbhagyott a munkakedv. A püspöki vizitáció ismételt arról számol be 1825–1826-ban, hogy a cinterem rossz állapotban található, és a haranglábnak sincsen zárral ellátott ajtaja.⁹⁵ Ez a probléma 1833-ban újból előbukkan, ekkor nyolc nap haladékot kap az egyházközség a problémák rendezésére.

1834-ben újabb nehézség sújtja az egyházközséget. A nagyobbik, 1772-ben az etédiektől vásárolt harangjuk megrepedt és újra kellett öntetni. A 250 fontos súly helyett kissé nagyobbbat öntettek, 296 fontosat. Ennek felirata: A TORDÁTFALVI UNITÁRIA EKLÉZIA ÖNTETTE ISTEN DITSŐSÉGÉRE 1834. LOOTZ FRIDRIK ÁLTAL. A harang újraöntése 458 magyar forint 98 dénár volt. A faluközség 34 magyar forint 44 dénárt adakozott a harangöntésbe. A harang más kellékeire (ütő, tartó, tengely, öntő stb.) további 52 magyar forint 98 dénárt fizettek ki.⁹⁶

Alig 13 évvel az építkezés befejezése után a templom falain már kisebb hasadások mutatkoztak, a tetőzetet is javítani kellett. 6000 db szeget és 1000 db zsindeletet rendeltek.⁹⁷

1837-ben a februári presbiteri gyűlésen felmerült, hogy az új templomot el kellene látni orgonával. El is határozták, hogy ez ügyben meg kell keresni a háromszéki orgonakészítő Szőcs Mózeset. Még ebben az évben sikerült is megszegődniük, kiegyeznek 300 magyar forint összegbe és hat köből gabonába és fenyőfába.⁹⁸

Az ez évben tartott püspöki vizitáció alkalmával megtiltják az egyházközségnek, hogy a saját pénzén

⁹⁰ Uo.

⁹¹ TUEkl, 2. köteg, 1822. március 3.

⁹² Uo., 1823. március 4.

⁹³ Uo.

⁹⁴ TUEkl, 2. köteg, 1824. október 1.

⁹⁵ Uo., 1825. szeptember 11., 1826. szeptember 15.

⁹⁶ TUEkl, 3. köteg, 1834. november 17.

⁹⁷ Uo., 1836. november 21.

⁹⁸ TUEkl, 12. köteg, 1837. február 10.

vásároljon orgonát. Ezt csak adományokból, felajánlásokból teheti meg, 434 magyar forint értékig.⁹⁹

1838-ban az egyháztagek csak megrendelték az orgonát, de a rossz időjárás utáni gyenge termés miatt nem mindenki tudta megfizetni az orgonára szánt összeget, ezért az eklézsia kénytelen volt kölcsönt felvenni, amelyet minél hamarabb szeretne visszafizetni.¹⁰⁰ Az időközben alakult olvasótársaság is besegített az orgona összegének kifizetésébe 25 magyar forint összeggel.¹⁰¹

1837-ben elhatározzák, hogy a templomot kőfallal veszik körül. A kivitelezését úgy tervezték el, hogy minden ember külön-külön öt szekér követ köteles gyűjteni erre a célra a téli és a tavaszi időszakban egy meghatározott helyre.¹⁰² Az elhatározást nem követik tettek, az 1840-es vizitáció leírása szerint deszkából készítenek el egy új kerítést. Az ez évi vizitáció részletesen beszámol a felépített templomról is: „délről kö Nyugatról deszka tornáczal mindek sendej fedél alatt, ezen templom belülről menyezetet készült több festékes fa karzattal Orgonával és festékes ül székekkel s kívülről vas drót rostéllyal fedett üveg ablakkal ellátva a prédikáló szék köből épült s felette egy virágzásaiban aranyozott kék fő festékű korona ezen irással /RENOVÁLTATTA AZ KORONÁT ...SZEDERJESI GYÖRGY HÁZASÁVAL TÖRÖK JUDITTAL AO 1823/ Dél felől lévő kö tornáczon ez olvastatik: ÉPÍTETTE A TORDÁTFALVI UNITA EKLÉZIA A NEMES JÁNOS ÉS GOMBOS DÁNIEL KURÁTOSÁGÁBAN BÖZÖDI OSVÁTH PÉTER KÖMÍVES ÁLTAL 1823. Az ezen az oldalon lévő bé járó ajton pedig: TSINÁLTATTA AZ AJTOT GOMBOS GYÖRGY ÉS GOMBOS MIHÁLY 1823. A nyugatin front ez: TSINÁLTATTA EZ AJTOT BENTZÉDI SIGMOND ÉS BENTZÉDI MIHÁLY AO 1823. ESZTENDÖBEN – A Templom piacznán áll egy párkánzásában veres egy iránt kék fő színű fenyő deszkából virágos lábakon álló kerek asztal kerek irással: RENOVÁTATTA EZ ASZTALT LUKÁTSI ISTVÁN ÉS BOROS JÁNOS. Ezen templom belső világának hossza tiz és fél; szélessége öt, magassága 4 öl. A Templomról ugyan a Czinterem Kerítésiben vagyon egy fából épült harangláb sendej fedél alatt oldalai be lévén deszkázva – vagyon a Czinteremben néhány gyümölsfa melyeket az egész Czinteremmel együtt a Pap és Mester Használja.”¹⁰³

Ebben az évben egy mindenre kiterjedő összeírás készült. Az összeírást végzőknek a szállást, az étkezést ésapidíjat az egyházközség kellett hogy megfizesse, ezekre 82 magyar forint 20 dénárt költöttek el. Ugyancsak ebben az évben lecserélik a zsendyfedést, cseréptetővel váltva fel a régít. Összesen 14 200 cserép szükségeltetik az újrafödéshez, amelyből kétszázat ajándékba kaptak, a maradékért pedig 243 magyar forint összeget fizettek, ezenkívül kupás cserépre 12 magyar forint összeget. Egyúttal a fa haranglábát is újjáfödtek.¹⁰⁴

Az évekkel azelőtt megjelent repedéseket a templom falazatában nem orvosolták, így a helyzet súlyosbodott. 1845-re az épület már két helyen szakadozik, főleg az ablakoknál, emellett a kőből épített tornáca omladozik és életveszélyes, javasolják elbontását.¹⁰⁵

A következő évben is utasításba adják a tornác elbontását, de nem történik intézkedés. Erre csak 1847-ben került sor, amikor újjáépítik a tornácot, és a repedéseket kijavítják. Az ehhez szükséges anyagszükséglet 110 véka mész, valamint vas volt. A javítás összege 36 magyar forint 68 dénár volt.¹⁰⁶

Az 1848–1849-es eseményekben az orgona feltehetően megsérült, hiszen 1850-ben a kiadások tételei között olvashatjuk „a régi orgona helyett egy új orgonát készítettven az eklézsia”, de ennek költsége, 61 magyar forint 30 dénár arra utal, hogy nem egy teljesen új hangszert készítetttek, inkább a réginek esetleg hiányzó alkatrészeit pótolták.¹⁰⁷ Ez azért is igen valószínű, mivel 1853-ban ismét javítani kellett, ekkor a fúvója hibásodott meg, amelyet 107 magyar forint 14 dénárért javítottak.¹⁰⁸ A későbbi esetleges javítások fedezetére létrehozták az orgonaalapot.

1860-ban a februári presbiteri gyűlésen szóba került, hogy a harangláb eléggé rozoga állapotban van. Felvetődik az ötlet egy toronyalap létrehozására, amelynek az összegét kamatoztatva építenének egy tornyot. Egy másik elhatározás is született a gyűlésen, hogy az ekléziát még ebben az évben osszák négy egyenlő erejű tizedre, és minden tized hozzon egy öl követ és a bíró felügyelete alatt gyűjtsék össze egy adott helyre.¹⁰⁹

1861-ben 4 magyar forintért vásároltak a templom tetejére egy gömbdíszt,¹¹⁰ amely még ma is megtalálható a templom karzata alatt.

1872-ben 168 magyar forint 54 dénárt költöttek a templom tetőzetének javítására,¹¹¹ a következő évben az orgonán volt szükséges nagyobb javítások

⁹⁹ TUEkl, 3. köteg, 1837. november 29.

¹⁰⁰ TUEkl, 12. köteg, 1838. március 16.

¹⁰¹ Uo., 1845. május 15.

¹⁰² Uo., 1837. január 2.

¹⁰³ TUEkl, 3. köteg, 1840. január 17.

¹⁰⁴ Uo., 1840. december 8.

¹⁰⁵ Uo., 1845. november 27.

¹⁰⁶ Uo., 1847. január 14.

¹⁰⁷ Uo., 1851. február 13.

¹⁰⁸ Uo., 1853. november 23.

¹⁰⁹ TUEkl, 12. köteg, 1860. február 23.

¹¹⁰ TUEkl, 3. köteg, 1862. január 25.

¹¹¹ TUEkl, 7. köteg, 1872. február 4.

elvégezése, amelyet Segesváron kiviteleztek 64 magyar forint 8 dénár összegért.¹¹²

1875-re a harangláb mihamarabbi javításra szorult. A templom falán újból megjelennek a repedések, ezeknek a vizsgálatát egy mesteremberre bízzák.

A harangláb alját nagykadácsi Birtalan Ferenc kőművessel javították, aki a munkát 4 forintért és tisztességes élelmezésért vállalta el. A presbitérium kimondta, hogy a munkálatok során a kellő napszámot pontosan ki kell állítani, továbbá a marhás gazdáknak egy-egy szekér lapos követ kell hozniuk a haranglábhoz.¹¹³

1882-ben 60 szál deszkát vásároltak a templomot övező kerítés feljavítására, 6 forint és 9 krajcár összegért.¹¹⁴

1882–1883-ban valósult meg a templom falazatain újból megjelent repedések kijavítása és meszelése. A munkálatokra Bú Ferencet fogadják fel, aki a kellő napszám megadása mellett 33 forint összegért végzi el a munkálatokat, emellett vásárolnak negyven véka meszet is. A presbitérium az elvégzett munkát dicséretesnek találta.

1883-ban tovább folytatják a felújításokat, újrafestetik a templomi padokat, ekkor a festékre 36 forint 19 krajcár, továbbá a festők bérére és ellátására 29 forint 48 krajcár fizettek ki, amint az az év végi számadásokból kiderül.¹¹⁵ 1887-ben a cintermet és a haranglábát javítják teljesen fel, 30 forint 39 krajcárért.¹¹⁶

1888-ban kezdtek neki a torony felépítéseinek előkészületeire. A presbitéri gyűlésen rendeletet hoztak, hogy minden olyan ember, aki igás állattal bír, köteleztessék egy köbméter terméskő beszerzésére, melyet a papi telekre szállítsanak le.¹¹⁷

A következő évben kinézett az egyházközség egy firtosmartonosi kőből és téglából épített házat, hogy azt elbontva építőanyagot szolgáljon az új toronynak. Ehhez egy bizottságot is felállítottak, amely jónak találta és 100 forintért megvásárolta.¹¹⁸

A presbitérium elrendelte, hogy a falut osszák fel hat tizedre, és az abban élő emberek a munkálatokat koordináló gondok meghívására kötelesek részt venni *tenérel* vagy szekérrel. Aki ezt nem teszi meg, az megválthatja a munkát 33 krajcárral vagy a szekeres egy forinttal.¹¹⁹

1890-ig tényleges előrelépések nem történnek. Ebben az évben hívják ki Vánky Kálmán mérnököt,¹²⁰ aki felmérte a helyszín adottságait és viszonyait. A jelentésében leírja az elvégezendő munkát, a munkamenetet is: „Tordátfalva községben a községnek majdnem a közepén előnyuló hegymagaslaton

már régebben vagyon egy kőből és téglából épített templomuk melyhez jelenben egy a viszonyokhoz képest egy csinos torony lenne építendő. A hely hova a torony építendő leend, elegendő szilárd csak annak közelében a hegyről szivárgások által a völgybe huzodo víz mint gyenge forrás mutatkozik, hogy ezen forrás az ujonnan építendő toronynak idővel káros ne legyen ajánlatba hoztam azt egy szivárka kifogni és elvezetni. Ezen szivárka az általam kimutatott helyen a templom kerítésén kívül lesz elkészítendő, meg pedig a nevezett helyben megkezdve minden mtr hossza 20 m. azaz 2% emelkedéssel, mely által a szivárka mélysége a legmélyebb helyen 2,8 mtr leend annak mélysége, az ásandó szivárka szélessége felül 1,00 mtr alul pedig 0,60 mtr. Ezen szivárka alsó részén egy csatorna készítendő termés kőből és kétharmad részben patakkövel kitöltendő, melyre megfordított pázsitot téve a kiásott földdel befedetik.

Továbbá az egész tér, mely az építendő torony körül vagyon teresítendő a templom lábfalazat beugrás magasságáig. A hely még a jelen 1890 évben elkészítve, teljesen alkalmas leend az új torony építésére. Mielőtt azonban a torony építése megkezdetnék nagyon ajánlatos lenne a meglévő templom rövid oldalán egy falkulcsnak behuzása 4-es vasbol 0,035 mtr szélességű hogy azon a falon szükséges ajtó bontás és a meglévő korusbol a toronyba vezető ajtó bontását annál könnyebben és minden baj nélkül meglehesen tenni.

Még nagyon célszerű lenne, miként az már fel említve volt, hogy az ott előforduló sovány mészt ado mészköveket összegyűjtve egy hallommal égetetnék az időben, midőn a föld kiásás megkezdetik hogy frissen égetett és részletekben frissen oltott mészből készült vakolatból készitessék az alapfalazat mely mészhidraulikus természeténél fogva idővel mint köösszekötő szer igen kitűnő leend. Mind amellet hogy a község kicsiny felajánlotta a szükséges köveknek az építés helyrei hordását továbbá az összes homok mennyiséget. A téglá melyre csak a készítés dija vagyon számítva, az égetéshez szükséges fát szintén a birtokosság sajátjából szállítandja a téglá vető helyre, és a kész téglát pedig az építési helyre, éppen úgy a faragott trahyt köveket is Sz. Udvarhelyről. A tervezett torony a hely és a meglévő templomhoz illetve vagyon tervezve Költsége az építésre följánlot összeget nem haladja meg, még néhány száz forinttal kevesebb is. Miként a költség előirányzatban számítva vagyon a szükséges tölgyfák a meglévő fatoronyból lesz kiveendő és mivel azt előlegesen megállapítani nem lehet, hogy bontás után mennyiben felel meg

¹¹² Uo., 1874. március 7.

¹¹³ TUEkl, 13. köteg, 1877. november 5.

¹¹⁴ Uo., 1882. január 26.

¹¹⁵ TUEkl, 7. köteg, 1883. március 3.

¹¹⁶ Uo., 1887. március 12.

¹¹⁷ TUEkl, 13. köteg, 1888. augusztus 12.

¹¹⁸ Uo., 1889. február 17.

¹¹⁹ Uo., 1889. június 16.

¹²⁰ Az eredeti szövegben *Wánczky Gyula* szerepel.

a kitűzött czélnak, így az esetben ha talán a tölgyfából részben hiányozna azt a birtokosság sajátjából leendő köteles elő állítani. Hogy a cél elérhető legyen köteles a birtokosság a jelen 1890 évben szivar árkot elkészíteni továbbá 20 köböl fát vágni azt 2 öles darabokra vágva, fölmáglázní, hogy az égetésnél alkalmas száraz fa legyen, továbbá az építési helyet teresíteni, ősszel és télen a hiányzó követ meg hordani. 1891 ik évben a szükséges téglát elkészíteni, az építési helyre szállítani, továbbá 1890- és 1891 év közötti télen a meszet megszerezni és be oltani az építési hely közelében lévő alkalmas helyen, valamint a homokot ezen két év alatt meghordani, éppen úgy a faragott követ megszerezve Tordátfalvára hordani. Így elkészülve 1892-ik évben tavasszal az építést megkezdve, 2-3 hónap alatt teljesen készen állhat az egész épület. Ezen alkalomra ajánlom a templom kijavítását és egyidejűleg annak kimeszelését is. Megkívánom jegyezni, hogy az alap ásás 3,80 mtre tervezetett, azonban az ásatás alatt meg állapítható leendő, hogy mily mélységben kell azt alapozni esetleg 1,00-1,50 mtrrel magasabbra is azaz kevesebb alap leendő szükséges, én a költségvetésbe a legnagyobb esetleg előfordulható mélységet vettem számításba”.

A helyszíni szemléért 12 forint, a tervrajzok elkészítésért 30 forint összeget kellett kifizetnie az egyházközségnek.¹²¹

A következőkben az építkezések kis késéssel ugyan, de a tervnek megfelelően zajlottak. 1893-ban a területet előkészítették. A munka elvégzése után ismét kihívták a mérnököt, aki megfelelőnek találta a helyszínt.¹²²

A munkálatok elvégzésére 3761 forint állt rendelkezésre. Az egyháztagok, mivel mindenki szerette volna a torony megépítését, további felajánlásokat tesznek. 100 nap tenyeres és 100 nap ígás napszá-

Tételenkénti kimutatás:

1	földmunka	28 forint 09
2	kőművesmunka	2196 forint 77
3	kőfaragómunka, torony bejárati lépcső elhelyezése	4 forint 80
4	torony lábkövei	45 forint 84
5	ácmunka	393 forint 34
	ehhez szükséges többletmunkák díja	37 forint 70
	csavarok	5 forint
6	az asztalos, lakatos, festő munkadíja	55 forint
7	kovácsmunka anyaggal	85 forint
8	bádogosmunka	858 forint
	toronygomb	60 forint
Összesen:		3764 forint 74

¹²¹ Uo., 1890. április 4.

¹²² Uo., 1893. október 29.

¹²³ Uo., 1894. február 4.

¹²⁴ A jelentkező a következő feltételeknek kellett hogy megfeleljen: fizesse be előre a keretösszeg 10%-át, a kivitelezőnek jó hírnűnek kellett lenni, a mérnök által elkészített tervet követnie kell, jó minőségű alapanyagok az alapfalaktól a tetőig, még abban az évben végezniük kell a munkálatokkal, a kifizetés több

mot, valamint 20 öl terménykövet és a régi harangláb elbontását vállalták fel.

Az építkezések elkezdése előtt elvégezték a templomra vonatkozó megerősítési munkálatokat, amelyeket Bodó Péter és Farkas János 30 forintért kivitelezett.¹²³

A toronyépítési munkálatokat kiadták licitre, amelyről Szabó Mózes vezetett jegyzőkönyvet.

A vállalkozóknak több feltételt is szabtak, de a legfontosabb elbírálási szempont az maga az ár volt.¹²⁴

42 vállalkozó jelentkezett, akik közül végül a munkát Fekete Benjámint kapta meg, aki 3493 forintért vállalta a kivitelezést.¹²⁵ Az építkezés során a téglák minőségét nem tartották megfelelőnek, ezért ismét a helyszínre hívták a mérnököt.

A nagyobb munkálatok még 1894-ben befejeződtek. Ez év augusztusában a mérnök látogatást tesz a toronynál, és azt nagyjából bevégezve találta. Észrevételei közt csak annyit találunk, hogy a haragok állványzatát erősítsék meg. További javaslata volt, hogy a templom körül egy méter mély, kövel kirakott árkot ássanak, hogy a víz jobban el tudjon folyni és az innen kitermelt földet a domb aljában lévő szintkülönbségek kitöltésére kérte. A patak mellé egy sor égerfa ültetését javasolta, hogy a patak általi földkimosást megakadályozzák. Abban az esetben vállalt a mérnök felelősséget a terveikért, ha ezeket a változásokat végrehajtják. Augusztus 11-én a presbitérium a kívánt változások költségvetését is megszavazta, amely 7 forint és 81 krajcár volt.¹²⁶

A következő év áprilisára megérkezett az 570 kg bádóg, amellyel a toronyt tervezték leföldni, ennek összege 248 forint volt.¹²⁷ A torony tetejére egy aranyozott vörös réz díszet helyeztek. Ebben az évben a munkálatokat befejezték. A torony felszentelését 1896 májusában tartották meg.¹²⁸

lépcsőben történik, a szerződés be nem tartása kártérítésre jogosítja a feleket. Az egyházközség fenntartotta a jogot, hogy a három legkevesebbet kivitelező győztes közül maga választhat. (Uo., 1894. április 8.)

¹²⁵ Uo., 1894. május 15.

¹²⁶ Uo., 1895. augusztus 11.

¹²⁷ Uo., 1895. április 26.

¹²⁸ Uo., 1896. április 7.

A torony teljes építési költsége 4003 forint 69 krajcárba került, a mérnök ellenőrző tevékenysége 12 forintba, és az engedély 1,65 forintba került, vilálméhárítóért fizettek 55 forint 24 krajcárt, tölgyfára 41 forint 8 krajcárt.¹²⁹

A mérnök tervei jól beváltak, a torony a templomhoz való építése és rögzítése, valamint a vízlevezető árkok ásása megállította a további repedéseket. A munkálatok alatt párhuzamosan a templom belsejét is teljesen kimeszelték, kicserélték a karzatra vezető lépcsőt is, ennek ára 22 forint volt.¹³⁰

1897-ben egy új alapot hoztak létre, amely a toronyba beszerelendő órát fedezné. Az eklézsiának Gyárfás Endre országgyűlési képviselő 150 forintot ajándékozott, melyet a presbitérium toronyablakainak bezsalugáterezésére és zsindelek vásárlására költött. Erre a medeséri Bíró József vállalkozott, 50 forintért.¹³¹ A zsaluzat feltételéhez szükséges vasat és rögzítőket is megrendelték, továbbá két tordátfalvi kőművest fogadtak fel, hogy a vasakat a tornyon előkészítsék.¹³² A toronyépítést követő, eltelt száz esztendő történéseit már nem vizsgáltuk. A templomon nagyobb strukturális változások az eltelt idő alatt nem történtek. 2010-ben egy átfogó felújítási munka végére értek, és a templom ismét régi fényében tündököl az egyre apadó gyülekezet számára.

Lelkészi lakás

A lelkészi lakás első leírását 1789-ből ismerjük. A parókia a falu közepén állt, Kénosi Sándor József birtoka és Pálfi Kristóf gyümölcsöskertje szomszédságában, másik oldalról az iskola és az országút határolta. A telek részben deszkával, nagyobb részben sövényvel volt elkerítve. A külső udvarra egy nagykapun keresztül lehetett bejutni. Balról volt egy hármaspajta, jobbról pedig a szalmával fedett csűr, rajta két kapuval, két pajtával, amelyeknek külön-külön ajtajuk volt. A csűr mögött volt a csűröskert, abban három asztaglás.

Az udvar belső részében volt a paplak, amely boronafából épített, zsindeleyel fedett volt. A pitvarba egy vassarkú, fazáras ajtón keresztül lehetett bejutni, amelynek három fakeretben levő üveglakka volt, benne egy vörös kályhás kemence. A belső terek deszkával voltak padolva. A pitvartól balra volt az éléskamra, amely mellett más kamarás szoba volt, vas sarkú, reteszes ajtóval. A ház nyugati végénél volt a veteményes kert, mellette a disznóól, másik vé-

gében újabb veteményes, mellette a gyümölcsöskert. A telken két kút is használatban volt.¹³³

Egy évre rá, Vég Zsigmond kurátorságában más helyen újjáépítik a pap házat. Az újjáépítés okai nem ismertek, az 1789-es vizitáció sem jegyzi, hogy omladozott volna az épület. Az új paplak az utca kapuval szemben, a gyümölcsös szélébe lett felépítve, zsindeleyfedéssel: „az egész épület előtt az udvar felöll egészen tornáczos lévén a tornácznak allya bé-deszkázva melybe és ezen belül az ereszbe vagy Pitvarba bé-menetelt enged egy kurta Ajtó, melynek sarkai és kilintse vasból készítettetek; a Pitvarból jobbra vagon bé-menetel a Papság Lakó Házába melyek deszka ajtaja vas sarkú és zárú; két üveg ablakai ónba foglaltattak, tüzelő kemenczéje füttőjével együtt zöld mázas kájhákból rakatott, vagon benne egy fiokos festetlen Asztal, borított festetlen Pad, és a fal oldalára fel-szegezve két festékes karos fogasok... Ezen Házból a tüzelő kemence végénél egy vas sarkú és kilintsű fenyő deszka ajton által vagon bé-menetel a Tanuló-Házba mely, világosítatik ónban foglalt egy üveg-ablakon által, és melegítettik azon kemenczétől melyből a Lakó Ház. A Lakó-Ház ajtajával szemben lévő ajtón által melynek vas sarkai és fa zárója vagon, a Pitvarból engedtetik bé-menetel egy házatskába, melynek vagnak egy nagyobb s más küssebb ablak-hellyei, tüzelő kemenczéje veszsözöböl fonatott s tapaszos. Ezen házatskánál hátul az épület északfelöll való végiben vagon egy szalonás és Kamara, mely kivülről fenyő deszkákkal vagon bé-deszkázva; bójárása pedig vagon a Tornáczból egy fenyő deszka ajtón, melynek reteszsze és sarkai vasból valók. Továbbá a lakó-ház alatt vagon egy kő-pincze, mely fellyüled tölgyfa Gerendás és Padlásot; ajtaja fa sarkú és vas reteszű. Építettet a belső udvar észak felöll való szeibe bükk fa rakófákból fenyő Deszka fedél alá egy sütő ház, melynek fenyő deszka ajtaja fa sarkokon forog, ezen Sütő Házba vagon egy sütő-kemence”.¹³⁴ A többi épület az 1789-ben leírtaknak megfelelően 1801-ben is megtalálható.

1802-ben felújítják a paplakot. A padlásra felkerült az új deszkázat, amelyért 19 magyar forintot fizettek, ekkor kimeszelik az épületet is.¹³⁵

1805-ben újrafedik a lelkészi lakást, 3000 zsindeleyt vásároltak, 15 magyar forint értékben, és 4000 db szeggel fogatták fel, ezért 20 magyar forintot fizettek.¹³⁶

1831-ben a parókia telkére két új cserefa kapu készült, zsindeleyel fedve,¹³⁷ 1844-ben kicserélik

¹²⁹ TUEkl, 7. köteg, 1895. február 19.

¹³⁰ Uo., 1896. március 12.

¹³¹ TUEkl, 13. köteg, 1897. január 13.

¹³² Uo.

¹³³ TUEkl, 1. köteg, 1789. június 6.

¹³⁴ Uo., 1801. május 12.

¹³⁵ TUEkl, 2. köteg, 1802. szeptember 19.

¹³⁶ Uo., 1805. január 8.

¹³⁷ Uo., 1831. szeptember 19.

a paplak ajtóit és ablakait, erre költve 42 magyar forint 36 dénár.¹³⁸ 1851-ben a romladozófélben levő kemencét építik újjá, ennek költsége 30 magyar forint 38 dénár volt.¹³⁹

1862-ben, bő hetven év elteltével az előző paplak építésétől lebontják a romos állapotban levő épületet, és újjáépítik kőpincével és boronavázzal. A presbitérium rendeletet hozott, amelyben több odaadást kért az egyháztagsoktól az építkezések segítésére. Meghatározzák, hogy minden marhával rendelkezőnek a kívánt mennyiségű követ le kell szállítania, és aki ezzel nem rendelkezik, az pedig a kövek vágásával segítse az építkezést.¹⁴⁰ A munkálatok a következő évben is folytatódtak, az építkezések végösszege 462 magyar forint 82 dénár volt.¹⁴¹

1864-ben négy ló befogadására alkalmas kocsi-szint és sertésolat építettek, az ehhez szükséges faanyagot a megye erdejéből szerezték be, a gyakorlat szerint.¹⁴²

A papi ház építése során telket is vásároltak, amelynek kifizetése során adósság keletkezett, ezt az eklézsia erdejéből a veszendő fák kiirtásával próbálják meg fedezni.¹⁴³

1866-ban az új épülethez tartozó sütőkemencét rakják rendbe, amely még a földbe is kezdett beszüllyedni. Célszerűbbnek tartották egy új sütőház építését, melyben található az új kemence és a nyári tüzelő hely. Ezt egészen közel tervezték a paplakhoz, cseréppel fedték le.¹⁴⁴

A következő évben a csúrt építették újjá, amelynek koszorúfái igen rossz állapotban voltak.¹⁴⁵

Az építkezések végeztével 12 évig nem történnek munkálatok a parókián. 1878-ban meszelik újra az épületet. 1881-ben új kocsiszín épült a régi helyére.¹⁴⁶

1898-ban kimeszelték a papi házat, és kicserélték a tüzelőt is.¹⁴⁷ 1900-ban a parókiát cseréppel fődik le, amelyhez 2560 lapos, 25 kupás cserepet vásároltak. Ebben az évben az új lépcső is elkészült.¹⁴⁸

Az egyházi épületek karbantartása és újjáépítése nem valósulhatott volna meg a szervezett közmunka nélkül, amelyben minden egyházfinak ki kellett vennie a maga részét. A közmunka rendjének szabályozása a presbitériumi gyűlések alkalmával került megvitatásra. Hasonló szabályozás maradt fenn 1862-ből, amikor a gyűlés alkalmával megállapítják, hogy a középületek kijavítására meghatározott napszámot sok ember a „köz ügy előmozdításától el idegenedése miatt” nem hajtja végre, és ezentúl en-

nek elmulasztása mindig bírságot vonjon maga után. Legyen ez a gyalognapszám elmaradása vagy késés esetén 30 forint értékű krajcár, a marhával rendelkező gazdák elmaradás esetén 60 forint értékű krajcár. A büntetést azonnal szedik be, és ez a gondnok kötelessége. A büntetések kiszabása mellett a tanács leírja, hogy a napszám reggel kilenctől délután négy óráig tart, és ez idő alatt becsülettel kell a munkát végezni.¹⁴⁹ 1898-ból ismeretes egy újabb szabályozás, amely szerint, ha az eklézsianak bármilyen munkára szüksége lenne, azt az egyháztagsok erejükhez mérten végezzék el, az eddigi gyakorlat szerint. Aki makacs-ságából nem jelent meg a kijelölt munkára, 30 korona büntetést volt köteles fizetni.¹⁵⁰

A közmunka felügyeletére sok esetben a falut négy tizedre osztották, mindeniknek az élére egy tizedbíró-t jelöltek, aki köteles volt a munkák alkalmával az embereket összehangolni és irányítani, amennyiben pedig elmaradás vagy mulasztás történt, a tizedbíró kötelessége volt a gondnokot tájékoztatni és az elmaradt napszámot pótoltatni.¹⁵¹

Élet az egyházban

Az egyházközség életére vonatkozó legfontosabb források a vizitációs jegyzőkönyvek és a presbitéri gyűlések jegyzőkönyvei. Ezekből számos apró, elsősre jelentéktelen adatot gyűjthetünk, amelyek összerakva egy színes és élettel teli egyházközség képét rajzolják elénk. Az egyházközség lelkészeinek névsorát 1710-től kezdődően ismerjük. 1989-ig a faluban 37 lelkész szolgált:

Szentgyörgyi István	1710–1713
Ádamosi Mihály	1713–1715
Márton János	1715–1716
Bakos János	1716–1723
Datki István	1723–1730
Kolosvári Pál	1730–1740
Árkosi Ferenc	1740–1744
Veres András	1744–1749
Szentgerlicei György	1749–1753
Solymosi István	1753–1757
Simo János	1757–1761
Kapusi Miklós	1761–1765
Kisgyörgy Ferenc	1765–1769
Buzogány Márton	1769–1771
Nagy Gergely	1771–1775
Kisgyörgy Ferenc	1775–1787

¹³⁸ TUEkl, 3. köteg, 1844. november 28.

¹³⁹ Uo., 1851. december 13.

¹⁴⁰ TUEkl, 12. köteg, 1862. november 16.

¹⁴¹ TUEkl, 3. köteg, 1863. december 8.

¹⁴² TUEkl, 12. köteg, 1864. február 18.

¹⁴³ Uo., 1864. december 31.

¹⁴⁴ Uo., 1866. április 30.

¹⁴⁵ Uo., 1867. január 15.

¹⁴⁶ TUEkl, 7. köteg, 1881. március 4.

¹⁴⁷ TUEkl, 14. köteg, 1898. április 3.

¹⁴⁸ TUEkl, 7. köteg, 1900. április 30.

¹⁴⁹ TUEkl, 12. köteg, 1862. október 12.

¹⁵⁰ TUEkl, 14. köteg, 1898. június 12.

¹⁵¹ TUEkl, 12. köteg, 1860. március 16.

Kelemen Benjámín	1787–1790
Andrási György	1790–1798
Rafai Sámuel	1798–1799
Szombatfalvi János	1799–1802
László Pál	1802–1815
Ürmösi József	1815–1854
Ürmösi Sándor	1854–1860
Inczefi Dénes	1860–1873
Bedő József	1873–1896
Kelemen Árpád	1896–1897
Deák Miklós	1897–1901
Barabás István	1901–
Kökössy Mihály	1908–1924
Péter Ödön	1924–1941
Péterfi Mihály	1941–1949
Benczédi Ferenc	1949–1956
Bíró József	1956–1960
Török Ferenc	1960–1963
Székely László	1963–1970
Kiss Gergely	1970–1989

1989-re a hajdani fényes egyházközség olyannyira elveszítette tagjait, hogy önálló

lelkészt már nem tudott fenntartani, így – mint már említettük – először a firtosmartonosi lelkész, 1999-től Lőrinczi Lajos esperes mint beszo­l­gá­ló lelkész látja el az egyházi teendőket.

A megüresedett papi állás betöltése sokszor okozott gondot az egyházközségnek, és jó pénzébe is került egy megfelelő pap beszerzése.

1895-ben elhalálozott Bedő József lelkész, temetésére 48 forint 62 krajcárt költöttek. A pap nélkül maradt gyülekezet a tarcsafalvi lelkészre maradt, aki először is számba vette az egyház iratanyagát.¹⁵² A beszo­l­gá­ló lelkész elszállásolását Péter József tanítónál oldják meg, aki 50 krajcárért vállalja, hogy amíg nincs új lelkész, ellátja a beszo­l­gá­ló lelkészt étellel, és ha kell szállással is. A presbitérium a papi kaszálókát kiadja negyedébe és harmadában kaszálásra, a megye fűvét nyílt árverésen a többet ígérőnek adták el.¹⁵³

Időközben sikerült új lelkészt találni. Kelemen Árpádot, akinek a jövetelével kapcsolatos költségekre 49 forint 48 krajcárt fizettek.¹⁵⁴ Az addig beszo­l­gá­ló tarcsafalvi pap Ürmösi Sándor a beszo­l­gá­lásért 45 forintot kért a megyétől.¹⁵⁵

Az új lelkész sem maradt sokáig, 1897-ben ki­he­lyezik káli lelkésznek, így az egyházközség ismét pap nélkül maradt.¹⁵⁶ A presbitérium úgy határoz, hogy

csókfalvi Sárosi József lelkészt kéri fel a tisztségre.¹⁵⁷ A felkérő levélre pozitív válasz érkezett,¹⁵⁸ de az esperesség felfüggesztette a papválasztást.¹⁵⁹ Az év végén új jelöltet találtak, ürmösi Deák Miklós személyében, aki el is vállalta a felkérést.¹⁶⁰ Raffai Domokos esperes a papválasztást azonban

1898. január 2-ig ismét elnapolta, ezt a presbitérium tudomásul vette.¹⁶¹ Áprilisban érkezett meg az új lelkész a küsmödi eklézsiából.¹⁶² A költöztetés díját a kerekhegyi tisztás bérbeadásából fedezték.¹⁶³

1901-ben ez a lelkész is bejelentette távozási szándékát. Az esperestől ajánlatot kapott a szentmihályi papi tisztség betöltésére, így a presbitérium újból elindította a papjelölés rögzös eljárását az esperes fele.¹⁶⁴ A lelkész távozása után a hivatalos leltárt, a levéltárat, az új családkönyvet, a látogatási naplót és az egyéb kezelése alatt lévő dokumentumokat rendben hagyta hátra. Még ugyanabban az évben sikerült új lelkész találni.

Az egyházközség és a lelkész, valamint a tanító el­tar­ta­sa teljes egészében a gyülekezetet terhelte. Az egyházközségnek megfelelő jövedelmű földet kellett a pap és az iskolamester rendelkezésére bocsátania, emellett minden családfő a szabályozott keperendszeren belül terménnyel és fával volt köteles ellátni egyházi el­járóit. A tordátfalvi pap bérezésére fennmaradt első szabályozás 1726-ból ismert. Ekkor minden családfő köteles volt adni két kalangya búzát és zabot, valamint egy szekér fát a lelkésznek és egyet a tanítónak.

A következő bérezésre vonatkozó adatunk 1789-ből származik. Ekkor a teljes bért fizető gazdák két kalangya búzát és zabot, a fél bért fizetők ennek felét voltak kötelesek fizetni. A szellérek napszámba dolgozták le a kepet, ekkor négy köteles napszámot kellett ledolgozzanak. Emellett mind a béres, mind a félbéres gazdák egy-egy szekér fával tartoztak, amelynek kétharmada a papot illette meg.¹⁶⁵ A kepe meghatározása a földtulajdon méretéhez volt kötve, eszerint alakult ki a fent említett három kategória. 1789-ben a pap éves jövedelme 150 kalangya búza, 150 kalangya zab, 50 szekér fa, 10 véka gabona, ennek pénzbeli értéke 498 korona volt.¹⁶⁶

1865-ben a keperendszert országos törvények alapján megváltoztatták, ezzel próbálták egységesíteni a papok bérezését, hisz azelőtt minden egyházközség önmaga döntött a kepe összegéről. Újabb szabályozás 1886-ban történik.¹⁶⁷

¹⁵² TUEkl, 13. köteg, 1896. április 13.

¹⁵³ Uo., 1896. június 28.

¹⁵⁴ TUEkl, 7. köteg, 1897. február 19.

¹⁵⁵ TUEkl, 13. köteg, 1896. augusztus 30.

¹⁵⁶ Uo., 1897. október 3.

¹⁵⁷ TUEkl, 14. köteg, 1897. október 16.

¹⁵⁸ Uo., 1897. november 4.

¹⁵⁹ Uo., 1897. december 3.

¹⁶⁰ Uo., 1897. december 5.

¹⁶¹ Uo., 1897. december 19.

¹⁶² TUEkl, 7. köteg, 1897. április 24.

¹⁶³ TUEkl, 14. köteg, 1898. március 27.

¹⁶⁴ Uo., 1901. április 15.

¹⁶⁵ UPL, Unit.Püsp.Viz., 1715–1752, 60.

¹⁶⁶ UPL, Unit.Püsp.Viz., 1789, 783.

¹⁶⁷ NYÁRÁDI Zsolt – SZÁSZ Hunor 2010, 273.

1889-ben javasolják a presbitériumnak egy kepe-megváltási alap létrehozását, hogy már egy régebbi, az eklézsia által működtetett és jól fejlődő pénzalap vegye ezt át.¹⁶⁸ A presbitérium a javaslatot elutasítja azzal a magyarázattal, hogy a megkezdett magtár-alap ezt a célt is szolgálni fogja. 1884-ben a gyakran előforduló gabonahiány miatt a községi birtokosok egy része alapítja a magtárat, melyben az eklézsia is részes lett, ahová törökbúzákból 20 vékát beadott.¹⁶⁹

Még ebben az évben beszereztek egy literes hitelesített vékát 69 krajcárért, így kerülve el a pontatlan méréseket.¹⁷⁰ 1889-ben a püspöki vizitáció is beszámolt a magtárról: „van egy kis magtár, mely csak kezdetleges, de czélszerűen kezeltek s gyarapodáshoz alapos a remény”.¹⁷¹

Az egyháztagok a harangozást is meg kellett hogy fizessék, 1726-ban erre minden gazda öt kéve búzát fizetett. Sokáig a tanító töltötte be a harangozó tisztiséget. 1760-ban az egyházközség kéri, hogy reggelen te is harangozzon, ezért a fizetsége „ezen fáradságáért, az Estveli harangozásnak Salariuma (mely volt eddig minden embertől 5 kéve Búza) angealtatik két két kévével és két darab Széna fűnek használat; mely egyike van a Lok Pataka mellett, vic(inussa) egy felől a Patak, más felől az Ugron András Úr földé, a másik a hoszszú Tanorok mellett, vic. egy felől a Gyepű, más felől a Fekete Pál Úr földé”.¹⁷²

1876-ban a presbitérium felfogadja tordárfalvi Sándor Györgyöt harangozónak. A jegyzőkönyvben részletesen leírják a feladatait. Ünnepeken, vasárnapokon, halálesetekkor és *égiháborús időben* harangozzon, továbbá minden ünnepeken, vasárnap, temetéskor, hétfőn, szerdán és szombaton *orgonanyomásra* is köteles. Ezért a fizetsége minden ősszel mindenkitől fél véka tisztított és jó érett törökbúza és egy kupa szemes gabona, a birtoktalan szegényektől egy fél véka törökbúza. A megbízás addig tart, míg ereje bírja. Mindkét fél részéről a szerződés pontos teljesítésére és állandóságára nézve 10 forint közös pénz terhe alatt a presbitérium kötelezi magát.¹⁷³

1893-ban meghatározzák a kántori fizetést, amely a következőkből állt össze: A 10 hold 752 négyszögöl után a jövedelme 7 forint 78 korona, kepe jövedelme évenként 75 kalangya búza, melynek 10 évi átlagára 75 forint, 75 kalangya zab, melynek 19 évi átlagára 36 forint 50, vékásoktól 10, mely 7, és a napszámoktól is 10, mely 3 forint 30, végösszeg 129 forint 80 krajcár volt.¹⁷⁴

Az egyházközségnek joga volt beleszólni a papválasztásba vagy a tisztségüket nem megfelelő módon betöltő lelkészek eltávolítására, persze ehhez először megfelelő indoklás kellett, amelyet a püspökséghez kellett hogy betérjessenek.

Az első ismert panasztevés 1811-ből származik, az eklézsia kéri László Pál pap elmozdítását, mert az istentiszteletet gyakran elmulasztja, erőtlen ségére hivatkozva. A vizitáció ezt nem tekintette elégséges oknak az elhelyezési kérelem elfogadására.¹⁷⁵ 1814-ben egy újabb panaszt nyújtanak be.¹⁷⁶ Ez úgy tűnik, hogy elérte célját, hiszen a következő évben új papot kapott az egyházközség.

1825-ben egy újabb lelkész, Ürmösi József felesége ellen nyújtanak be panasztételt, mivel a papné és mesterné nem férnek össze, még a templomban is „botránkoztatolag ülnek, templomot is „restül gyakorolnak, és így másoknak is rossz példát adnak”. A mesterné férjével „lármás és botránkoztató életet élnek, nem tsak Nappal hanem éjszakai lármát eszközölnének”. A vizitáció békülést és példamutatást javasol, ha ez nem történne meg, büntetést helyeztek kilátásba.¹⁷⁷ 1837-ben a pap és a mester felesége ismét *ellenkezésbe* kezdett. Az ügy megoldására a presbitérium *békesség egyezmény levelet* készített, amely szerint alaptalanok a vádak. Együttal a vizitáció megállapítja, hogy ez egy kis horderejű ügy ahhoz, hogy ezzel foglalkozzon. Továbbá a papné vádolt egy lányt becsületsértéssel is, ezért a bizottság bővebb kivizsgálást tart szükségesnek.¹⁷⁸

Az egyházközség a falu életében fontos gazdasági potenciállal bírt. Mivel mindig volt pénztartaléka, bizonyos kamatok ellenében a falu lakosai szorult helyzetükben gyakorta fordultak az egyházhoz. Ezeknek a kiadott pénzeknek a nyilvántartását is a megyebíró végezte. A rossz könyvelés gyakorta okozott fennakadásokat, ezért már 1776-ban egy rendeletet hoz az egyházi előjáróság, miszerint ettől az évtől kezdve a kurátor egy személyben nem adhat kölcsön senkinek sem, az csakis a pap vagy más nemes ember jelenlétében történhet. Minden egyes kiadott pénzről szerződés kellett köttessen, amelyet kezesek írtak alá, vállalva, hogy fizetésképtelenség esetén ők fizetik vissza a felvett hitelt.¹⁷⁹

Ekkor megváltoztatják azt a szokásjogot is, amely szerint addig a tisztségéről leköszönt kurátort már nem terhelte felelősség a kiadott pénzeket illetően, ennek teljes felelőssége utódjára szállt, „mellyből sok Confusiok, sok károk, és Ecla tagjai között való

¹⁶⁸ TUEkl, 7. köteg, 1889. február 18.

¹⁶⁹ Uo., 1889. február 18.

¹⁷⁰ Uo., 1886. február 14.

¹⁷¹ Uo., 1889. február 18.

¹⁷² TUEkl, 1. köteg, 1760. december 18.

¹⁷³ TUEkl, 13. köteg, 1876. január 3.

¹⁷⁴ Uo., 1893. szeptember 24.

¹⁷⁵ TUEkl, 2. köteg, 1811. november 16.

¹⁷⁶ Uo., 1814. szeptember 29.

¹⁷⁷ TUEkl, 2. köteg, 1825. szeptember 11.

¹⁷⁸ TUEkl, 3. köteg, 1837. november 29.

¹⁷⁹ TUEkl, 1. köteg, 1776. november 23.

háboruságok szoktak következni”. Az új szabályozás szerint a más egyházközösségekben való gyakorlatot kell átvenni, mely szerint „a melly Curator a pénz ki adgya, maga vagy ha ugi kivantatik, meg a Posteritassius exigalni, mind Capitalist (tőkét), mind az Interusuriumot (időközi kamat) tartozzék különben exentionalis exigaltatik a Creditor Curatoron”.¹⁸⁰

Az adósságrendezési kísérlet nem járt sikerrel, ezért felszólították az adósokat, hogy a kölcsönbe vett pénzeket adják vissza, ha ezt nem teszik, akkor adjanak róla szerződést és nevezzen meg egy kezest.¹⁸¹

Az adósságok ügyének rendezése a következő évekre sem valósult meg, ezért ismételt felszólítják a megyebírót, hogy zálogoltasson, vagy őt vonják felelősségre.¹⁸² A *fungens curatorok* azonban továbbra is szerződés és kezesek nélkül adnak ki hiteleket. Az 1813-ban tartott egyházi vizitáció fel is szólítja a gondnokot, hogy a szerződéseket aktualizálja a következő vizitációig.¹⁸³

1860-ban az eklézsia régi tőkepénzeit ausztriai értékű új pénzre váltották át, hiteles kötelezvények mellett. A régi tőkepénzről szóló iratokat tüzetesen megvizsgálták, és megsabták, hogy egy háromtagú presbiteri bizottság által „az Ecclesia Ládájából el töröltessenek”.¹⁸⁴

Az egyházközösség készpénze a szántók, kaszálók haszonbérbe adásából, a gabona eladásából származott. Egyes szűkösebb esztendőkből a presbitérium határozta meg, hogy milyen áron értékesíthetők a termények. 1858-ban a szemes búza vékája 4 német forintért váltóban, Szent Mihály napig pedig hitelbe adható el. A zabnak vékája 1,25 magyar forintért értékesíthető, elsősorban a szűkösségekben élők számára.¹⁸⁵ 1899-ben megmaradt szénafüvet árvereztek el: a kadácsi oldalon lévő értéke 1 forint 25 korona, a Cseretetőn lévő fű értéke 2 forint volt.¹⁸⁶

A presbitérium gyakran járt el fegyelmi eljárásokban, békéltetési ügyekben, válási perekben. Az egyházi elöljárók számára mindig is sarkalatos kérdésnek minősült az egyháztagok erkölcsi fegyelmének szemmel tartása, valamint az egyházon belüli rend és fegyelem megőrzése.

1841-ben a presbitérium elé került egy válási ügy, melyben felkérlik tordátfalvi Varga Pált, hogy feleségét, böződi Radó Juliannát vegye vissza, vagy váljon el, mert hanem a világi hatóságnak adják át az ügyet, és úgy büntetést is kell fizetnie. Varga Pál nyilatkozik, hogy nem fogadja vissza, de a válást se bírja kifizetni szegénysége miatt.¹⁸⁷

1860-ban a presbitériumi vizsgálatra rendelték szentmiklósi Fülöp Andrásné, született tordátfalvi Végh Rozáliát, aki jelenti a tagoknak, hogy miután elvált, „egy törvénytelen ágyból származott gyermeket szült”, és elismeri, hogy vétkezett a vallásosság ellen, amiért meg kívánja követni Istenét és az ekléziát. A presbitérium ezt egyhangúan elfogadta, és erről tanúbizonyságot is tettek.¹⁸⁸

1885-ben a világi hatóság is beavatkozik a vadházasságok ellen, így a tordátfalvi egyházközösséghez is elérkezett a 6650/884 számú rendelet, amely kimondja, hogy a presbitériumnak kötelessége meginteni ezeket az egyéneket és törvényes egybekelésre rávenni, amennyiben pedig ellenszegülnek, úgy a szolgabírói hivatalnál be kell jelenteni az esetet. Tordátfalván ekkor 16 személyt írtak össze: ifj. Fekete József és Almási Erzsébet, Bodó Ferenc és Deák Judit, Péterfi György és Bak Katalin, Varga Sándor és Hajas Zsuzsanna, Fodor József és Barabás Judit, Fodor Dániel és Barabás Katalin, Farkas Rupi és Kövesi Zsuzsanna, Üstös Sándor és Fodor Rozália, akiket a gyűlés elé idéztek.

A megnevezettek ígéretet tettek az esküvőre, illetve hogy válásukat kimondják és házasságra lépnek.¹⁸⁹

1881-ben egy templomi incidenst követően idézték a feleket a presbitérium elé. Fodor Sámuelnél, nem tudott a templomban az utolsó székre leülni, mivel ott már Lukácsi Józsefné Hajós Ráhel már helyet foglalt. A panaszos kérte, hogy hagy üljön beljebb, de ezt ő megtagadta, és a templomban hangos megbotránkozást okozott. A presbitérium előtt mindkét fél megjelent és ott Lukácsi Józsefné elmondta, azért nem ült beljebb, mert sietnie kellett haza az istentisztelet után. A meghallgatás után a felek kibékültek, és kézfogásukkal is megerősítették ezt.¹⁹⁰

1861-ben az egyháztagok egy érdekes esetben indítanak vizsgálatot. Április 2-án a templom kerítése mellett eltemetett egykori tiszteletes Ürmösi József sírjának emlékoszlopa ledőlt és kettéhasadt. A presbitérium helyszíni vizsgálatot rendelt el, hogy az oszlop magától dőlt-e le, vagy esetleg megrongálták. Miután visszatértek a papi házba, a presbitérium úgy nyilatkozott, hogy a fent említett hibák mellett az oszlop ledőlését emberi kéz okozta. Ezt követően arról tanácskoztak, hogy milyen módon lehetne megtalálni ezt a megbotránkozást okozó egyháztagot, és hogy *szoros nyomozás* vegye kezdetét, melyet a presbitérium kijelölt tagjai vigyének véghez.¹⁹¹

Az 1876-os 116. törvénycikkely, amely kimondja, hogy „minden közseg köteles egy, a helyi népesedési

¹⁸⁰ Uo., 1776. november 23.

¹⁸¹ Uo., 1777. november 21.

¹⁸² Uo., 1778. szeptember 18.

¹⁸³ TUEkl, 2. köteg, 1813. november 28.

¹⁸⁴ TUEkl, 12. köteg, 1860. február 23.

¹⁸⁵ Uo., 1858. március 28.

¹⁸⁶ TUEkl, 14. köteg, 1899. június 17.

¹⁸⁷ TUEkl, 12. köteg, 1841. szeptember 12.

¹⁸⁸ Uo., 1860. április 26.

¹⁸⁹ TUEkl, 13. köteg, 1885. február 11.

¹⁹⁰ Uo., 1881. április 19.

¹⁹¹ TUEkl, 12. köteg, 1861. április 2.

és egészségügyi igényeknek megfelelő, kellőleg be rendezett közsegi temetőhelyet fenntartani”. Tordátfalván 1895-ben még azt nyilatkozzák, hogy a köztemető ki van jelölve, de még használatban nincs, mert az itteni szokás szerint szétszórtan temetkeznek.¹⁹²

A faluban már 1625-ben létezik egy „Temető new hely”.¹⁹³ Nem tudjuk, hogy ez azonos-e az 1876-ban vizsgálat alatt levő temetővel. Ebben az évben a presbitérium tudomására jutott, hogy az eklézsiái köztemető egyik részében foglalás történt Vas Sándor vagy cselédje által.

Elrendelték, hogy az egész presbitérium jelenlétében vizsgálják ki az esetet, és folyó hónapban minden álljon vissza a régi rend szerint. A vizsgálók megállapították, hogy Vas Sándor a régi gyepűhelytől és az ott lévő fáktól eltért 26,5 öl hosszan, a külső végében 3, beljebb 4, beljebb megint 3,5, belső végében pedig a hosszúságnak 1 tag szélességben. A középső részen már rég eltemetett halottak felett alakította ki a kertet. A bíróság Vas Sándornak 8 napot adott, hogy a megfelelő helyre telepítse kertjét. Vas Sándor a hibáját elismerte, de azt nem ő, hanem fia vétette. Egyúttal kéri a presbitériumot, hogy maradjon a kert fent az adott évben, ezt a presbitérium nem engedte, mivel a másik oldalon is hasonló hibákat vétettek már korábban. A vizsgálódás során még további kisebb hibákat talált a presbitérium, amelyek kijavítására szintén 8 napot adott a többi megnevezett lakosnak.¹⁹⁴

Azt, hogy a köztemetőkre vonatkozó törvényt továbbra sem tartották be a faluban jól példázza

Sándor Zsigmond és neje Cézár Polixéna 1891-es adománya. „A község közvetlen közelében egy belső teleknek is számítható bekerített fekvőséget ajándékozni az ekléziának, az ön maguk és valamint a papi és a tanító családnak temetkezési helyül, szándékuk lévén később az ajándékozáshoz, a fekvőség körüli kert fenntartásához 100 azaz száz forintot csatolni”.¹⁹⁵ Ezt az egészség rendőrség alkalmasnak találta, így kifogást nem emelt.¹⁹⁶

Az egyházi birtok

Az egyházközség legfontosabb vagyonát az egyházi birtokok jelentették. Ez volt az alapja az egyházközség önállóságának és működésének, valamint a paptartásnak, az egyházi iskola működésének. Ezeknek a jövedelmét a kurátor tartotta számon, felügyelete pedig a presbitérium és a püspöki vizitáció hatáskörébe tartozott. Főként a földek trágyázását és

termőképességét követték figyelemmel. 1839-ben például a presbitérium az egyházi földeket nagyon rossz, kimerült állapotban találta, ezért a következőket rendelkezte: minden három gazdának köteles volt készítenie egy-egy két német öles kosarat, amelybe minden gazda egy juhot kellett adjon, abba a juhnyájba, amelyet minden második héten az eklézsia földjére hajtának ki, hogy a kimerült földet megtrágyázzák. A rendelkezés végrehajtását a gondnokra bízták.¹⁹⁷ Az ellenszegülőknél 25 magyar forint büntetést helyeztek kilátásba. Ezt az eljárást még a következő évben is folytatják, annyi kiegészítéssel, hogy a pásztor, Kálmán János és neje a nyáj éjszakai szállásoltatását is megoldotta, ezért a rendes fizetésen felül négy véka szemes törökbúzáat is kapott.¹⁹⁸ 1860-ban a Fejtő melletti eklézsia földjét találták terméketlennek, ezért további trágyázást és juhlegeltetést szabtak meg.¹⁹⁹

Az egyházi birtokok adományozások, vásárlások útján keletkeztek. A tordátfalvi egyházi földek részleges összeírását 1732-ből ismerjük,²⁰⁰ első teljes bírtok felsorolása 1789-ből származik.²⁰¹

„Elsőben is: A Tartsafalva felé forduló Határban

(1) Az Ekléziától biratók

1 Tarsa hosszában egy föld Capat med. 5. melynek szomszédjai egy felől tek Tartsaflavi Pálffy Kristóf Ur Colonialis és más felől Fekete Mihály Szántó Földek.

2. Hegy Farázdai előtt más föld, egy felől Nagy István és más felől Kús János szomszédjai Capat med 6.

3. Középlábban med 4. melynek Szomszédja egy felől Gombos István, mellyet Geréb György zálogjára bir.

4. Kertre-jövöben med 4. melynek mind két felől szomszédjai a Tks Fekete Sámuel Úr Colonialis Szántó-földei. Ezen declaralt föld ugyan az Ekléziájé magáé de in Supplementum Caperiak által-engedte a Papjának, usq. ad beneplacitum Ecclia

5. Hegyes Halom hágójában med. 3. melynek szomszédja egy felől Végh jus, mellyet Papp Samuel bir; és más felől Tks Kénosi Sándor József Ur Colonialis földé. Nb: Ezen Földis az Ekléziájé magáé, hanem usque beneplacitum in Supplementum Capeciad a Mesternek engedte.

2. A papság utan biratók

1. A Sás árnyékában med. 6. melynek egy felől Tisz Fekete Sámuel s más felől Tisz Sándor József urak colonialis földjeik szomszédjai

¹⁹² TUEkl, 7. köteg, 1895. február 19.

¹⁹³ SZABÓ T. Attila 2005, 240.

¹⁹⁴ TUEkl, 13. köteg, 1876. április 23.

¹⁹⁵ TUEkl, 7. köteg, 1891. március 3.

¹⁹⁶ TUEkl, 13. köteg, 1892. február 11.

¹⁹⁷ TUEkl, 12. köteg, 1858. április 18.

¹⁹⁸ Uo., 1859. március 19.

¹⁹⁹ Uo., 1860. március 16.

²⁰⁰ UPL, Unit.Püsp.Vizit., 1715–1752, 163.

²⁰¹ TUEkl, 1. köteg, 1789. június 6.

2. Középlábban med. 6. Szomszédjai egy felől a Megye és más felől Tisz Sándor József úr Colonialis szántó-földjei

3. A Mesterség után biratók

1. Tamota hegye megett med. 2 melynek szomszédja egy felől a Földek lábja, s más felől Végh jus, mellyet Pap Sámuel zálagjára bír

2. A Lokon med. 2. lévén Szomszédjai egy felől a Földek lábja s más felől Tisz Tartsafalvi Pálfi Dénes Úr.

3. A Csere alatt med. 2 melynek Szomszédjai egy felől Nemes Ferentz s más felől Tana Mihályné Fekete Éva Asszony

Másodsor. A Medesér felé forduló Határban

(1) Az Ekklesiától biratók

1. Fejtő alatt med 4. melyte szomszédja egy felől Gombos István, más felől Fekete János Szántó-földek.

2. Utálat-keleben med. 2. lévén Szomszédja egy felől Halmágyi Sigmond, s más felől Tek Sándor József Úr Colonialis Szántó földek.

3. Fejtő alatt med. 3. melynek Szomszédjai egy felől Gombos Sigmond, s más felől ugyan Gombos István.

4. A Csere alatt med. 5. Szomszédjai egy felől Balasi Ferencz és más felől Tek Sándor József Úr Colonialis Szántó-földe

NB: Ezt az Ekklesia mint magáét, usq. ad beneplacitum in Supplementum Capetiar. a Papnak által engedte.

5. Fejtő megett med. 3. melynek Szomszédja egy felől a Földek lábja, s más felől a katona Gombos György Földe. NB: Ezt mint magáét az Ekklesia usq. ad beneplacitum suum engedte át a Mester in Supplementum Capesias.

2. A Papság után biratók

1. Nagy aszóra-menőben 4 med. melynek egyfelől Szomszédja Végh föld, mellyet most Arkosi Bihari Dávid bír, s más felől Bentzédi András, ez is Végh jus lévén, melyet bír Fekete Sámuel Úr colonussa által

2. Nagy aszóban med. 5. lévén Szomszédja egy felől a Gyepü, s más felől Ádásmosi Végh Sigmond

3. A Mesterség után biratók

1. Besnyeriben med. 4. Szomszédjai egy felől Ádásmosi Végh Ferentz, s más felől Tiszt Fekete Sámuel Úr colonialis Szántó-földe

2. Fejtő megett med. 5. melynek egy felől Ádásmosi Végh Ferentz, más felől Balási János Szomszédjai

Széna-füvek

Elsőbbenis a Tartsafalva felé forduló Határban

1. A Papság s Mesterség után együtt biratók

1. Szerencse kerék alatt egy, mely terem cub. 2.

lévén Szomszédjai egy felől a szakadozott Cziher, más felől a falu bokros helye

2. A Sásban provent. cub. 1, 5 melynek Szomszédja egy felől Tek Pálfi Kristóf Úr, más felől ugyan Tek. Úr colonialis kaszállója

3 A felső Lokban a Gyepü mellett e lévén egy felől más felől pedig Szomszédja a Tordátfalváról le-folyó patak, provent. cub. 3 NB: Ezen declaralt Széna-füvekben a pap két részes. a Mester pedig egy harmados szokott lenni

2. A Mesterség után birató

Vagyon tsak egy a Lok pataka mellett provent. cub. 1, melynek szomszédja egy felől az irt Patak s más felől a Mlgs Ugron Familia Szántó Földe

Másodsor a Medesér felé forduló határba

(1) Az Ekklesiától birató

Vagyon tsak egy darab Nagy-Aszóban provent. cub. 5. lévén Szomszédjai egy felől a Gyepü, s más felől Gombos István

2. A Papság s Mesterség után együtt biratók

1. Tő helyben a Gyepü mellett, egy felől ez, s más felől Tek. Pálfi Kristóf Úr Colonialis föld, vicinusai, provent. cub. 1,5

2. Fejtő megett, provent. cub. 2 melynek Szomszédjai egy felől Gombos Sigmond s más felől Kus János földek NB:Ezekben a Pap két részt s a Mester egy harmadot birnak

3. A Mesterség után birató

Vagyon Tsak egy darab a Bak Szakállában a Gyepü mellett e lévén egy felől Szomszédja, más felől pedig Tek. Fekete Sámuel Úr Földe, mely terem feni cub. 1\2.”

Az egyházközségnek elég jelentős birtoka volt Tordátfalván. Az 1789-ben összeírt szántott földterület 14,5 holdat tett ki, ez hozzávetőlegesen nyolchektárnyi területet jelentett. Ez megoszlott a lelkész és a tanító között, csupán egy része maradt meg az egyházközségnek. Ekkor alig több mint három hektár volt az egyházközség gondozásában. Ezt átlagosan búzával, zabbal és kukoricával vetették be, amint az a számadó könyvekből kiderül. Ezek a földek átlagosan 35 kalangya búzát, 25 kalangya zabot teremtek, valamint 150 véka csős kukoricát. Ezeknek egy részét eladták, egy részét tartalékolták. Sajnos a teljes egyházi birtok jövedelméről nem készültek számadások, csupán azokról van adatunk, amelyek az egyházközség művelt.

Az egyházi birtok következő összeírása 1801-ben történik, amely szerint a területekben változás nem történt, az egyik szántó használatát az egyházközség visszavette a lelkésztől.²⁰²

A következő években adományokkal bővülnek az egyházi birtokok. 1807-ben Fekete Sámuel özvegye

²⁰² Uo., 1801. május 12.

Baczó Klára négy földterületet hagy az egyháza: „egy kis benn való Partioticskát, mellynek Vicinussa fellyül Szöke István Tek Forró Dénes Úr Colonusa Lakhelye, alol Szeredai Kristóf Úr Colonocaly Sesiója. Ugyan egy ben való az előtt Ecclésia Fundussára épitet házat melly vagyon a falu derekában, Vicinussa egy felöl a Patak, más felöl Fekete fiak Kertye Egy Szántót a Medesér felé forduló Határban, mellynek Vicinussa egy felöl a Medesérre menő út, más felöl Fekete Jus. Egy Kaszálót Medesér felő forduloban Falbük alatt Cur. 1. Vicinussa alol Sándor József Úr Jussa, fellyül a Falu Erdeje”.²⁰³

1817-ben a *Tamota* hegye mögött lévő földdel gyarapodott az egyház tulajdona, melyet a közösség ajándékozott az eklézsiának, így a mellette lévő eklézsiái birtokkal összevonható lett.²⁰⁴ 1881-ben Derzsi József volt tanító atyafia adományoz egy földet, amelyet a tandíj pótlására lehetett fordítani.²⁰⁵

Esetenként a kiadott pénz fejében földeket zálogosít el az egyház. 1820-ban Lukácsi András medeséri határbeli földjét zálogosították el, amelyet csak 1822-ben tudott kiváltani.²⁰⁶

1877-ben az eklézsia két újabb szántóval bővült, mivel Fekete Lajos a kölcsönkért 210 forintot nem tudta visszafizetni, ezért cserébe átengedte a földek tulajdonjogát.²⁰⁷

1840-ben találunk egy újabb összeírást. Az előbbi leírásokhoz képest annyi változás történik, hogy sok helyen megváltoznak a telkek szomszéd tulajdonosai.²⁰⁸

Az egyházközség esetenként területeket vásárolt is. 1845-ben, miután Kis József háza leégett, felajánlotta megvételre az egyházközségnek 500 magyar forint összegért. Ez az ajánlat a presbitérium számára elfogadható volt, és kötelezvény kiállításával a földet megvették.

1864-ben az új paplak építésekor a telkek északi szomszédságában Végh Györgyné Boros Zsuzsától és testvérétől, Boros Katalintól 57 magyar forint 40 dénár összegért 320 öles területtel bővítették ki a papi kertet,²⁰⁹ ezt 1873-ban tovább bővítették, szintén vásárlás útján.²¹⁰

1899-ben a kataszteri hitelesített birtokív szerint az egyházközség birtokában 15 hold és 457 négyszögöl volt, melynek a jövedelme előljárási bizonyítvánnyal igazoltatott.²¹¹

Az egyházi birtokokat erdők is kiegészítették. Az erdők, noha közösségi tulajdonban voltak, az egy-

házközségnek is volt rész osztva, amelynek teljes körű haszonélvezője volt.

Az 1864-es összeírásban az egyházközségnek három dűlőben van erdeje: *Fenyőbérczén* 118 hold 254 öl, *Cserekerületen* 39 hold 618 öl, *Kerekhegyen* és *Szárkásán* 34 hold 164 öl.²¹²

1869-ben az egyházi erdők tovább bővültek, amikor községi erőket felosztották, és ebből az eklézsia, a papi, mesteri és harangozói telkek után magkapta a maga illetőségét: „mégpedig Gyepűkapu környéken az ekkla erdeje, és a magánosok helyei között egy táblában, melyből a papságnak a papi telek után Észak felől jutott 5 hold és 1040 öl; a mesteri telek után 3 hold és 1480 öl; a harangozói, az úgy nevezett Boros Mózes féle telek után 3 hold és 911 öl; a Kiss József telke után pedig 3 hold”.²¹³

Az erdőket gyakorta károsították illetéktelen fakitermelések, lopások. Ilyen eset történt 1862-ben, amikor a község által a templomnak és az iskolának ajándékozott erdőben vizsgálatot tartottak, mert néhány számú szekér fát kivágtak, illetve eladtak.²¹⁴ Az elkövető maga az egyházközség volt, amely felsőbb egyházi jóváhagyás nélkül vágatott ki fát, hogy keletkezett pénzhiányát pótolja. Mivel ez nemcsak a világi, de az egyházi törvényekbe is ütközött, javaslatot tettek az erdő bírói zár alá vételére.²¹⁵

Az erdők védelmére erdőpásztorokat fogadtak. 1865-ben az erdők romlását állapították meg, ezért szorosabb felügyeletet rendeltek el, valamint számadásra szólították fel az erdőpásztorokat is. A szándékos kártevő egyháztagokat büntessék meg, és amennyiben a rongálót nem tudják megnevezni, az erdőpásztor köteles a büntetést megfizetni.²¹⁶

Ekkor további bizalmat szavaznak Szederjesi Mózesnek, aki régebben is ellátta ezt a feladatot. A presbitérium is kész kimenni az erdőpásztorokkal, hogy az egész erdő állapotát felmérjék.

Az erdőpusztítás továbbra sem szűnt meg, ezért újabb intézkedéseket foganatosítottak. A gondnok ki kellett hogy jelölje a kivágható és a földre dőlt fákat. Ezt követően mindenki a maga részét az erdőőr jelenlétében kellett hogy elszállítsa, majd ezután a pásztort az erdőt lezárta.²¹⁷

1880-ban az eddig erdőpásztort Kiss József szolgálati ideje lejárt, és erről le is mondott. Ezt a presbitérium elfogadta, és évi 5 forint ellenében id. Gombos Mihályt bízta meg ennek ellátásával, aki a gyűlés előtt jelezte is, hogy az erdőben sok a rom-

²⁰³ TUEkl, 2. köteg, 1807. december 4.

²⁰⁴ Uo., 1817. október 9.

²⁰⁵ TUEkl, 7. köteg, 1881. március 4.

²⁰⁶ TUEkl, 2. köteg, 1820. szeptember 25.

²⁰⁷ TUEkl, 7. köteg, 1877. március 5.

²⁰⁸ TUEkl, 3. köteg, 1840. január 17. ²⁰⁹ Uo., 1864. július 7.

²¹⁰ TUEkl, 7. köteg, 1873. január 27.

²¹¹ TUEkl, 14. köteg, 1899. január 6.

²¹² TUEkl, 3. köteg, 1864. július 7.

²¹³ TUEkl, 7. köteg, 1869. december 6.

²¹⁴ TUEkl, 3. köteg, 1862. január 25.

²¹⁵ Uo., 1862. január 25.

²¹⁶ TUEkl, 12. köteg, 1865. január 26.

²¹⁷ Uo., 1865. február 25.

lott fa, melyet a presbitérium árverés útján értékesíteni kíván.²¹⁸

1883-ban a presbitérium ismét új erdőpásztort keresett. A teendő ellátására Kis Mózes vállalkozott, akinek bére évi 4 forint volt. Éjjel-nappal őriznie kellett a területet, és a károkért anyagi felelősséggel is tartozott.²¹⁹

Templomi kegytárgyak

Az egyházközség legbecsesebb vagyontárgyait a klenódiatok jelentették és jelentik ma is, nem feltétlenül az anyagi értékük miatt, hisz ezek többsége ónból, rézből készült, különféle ezüstös és aranyozott bevonatokkal, hanem eszmei értékük miatt. Ezeket többségükben az egyházközség egy-egy tehetősebb tagja adományozta, és évszázadokon keresztül használták az egyházi szertartásokon. A klenódiatok mellett a különféle szőnyegek, terítők sorolhatóak a templomi kegytárgyak közé, ezek szintén egy-egy egyházi adományai voltak.

A kegytárgyakat a nagyobb vizitációk során összeírták, majd nyomon követték állapotukat, pusztulásukat, gyarapodásukat évről-évre. A tordátfalvi egyházközség legrégebbi kegytárgya még a falu katolikus életéből maradt fent, a középkor végéről. Az 1789-es vizitáció alkalmával így számolnak be róla: „egy arasznyi Magosságu küll s belöll aranyos talpas ezüst pohár, melynek Poharinak feneké 6 Sziv módjára drotosan virágzott és ezen Sziv formákban fellyül körös környül ugyan drótos Abrontozós, és a Fenekén is rostélyos virágzás vagon”.

Ennek nóduszánál a tárgy kettévált. Feltehetően ezt javítják 1888-ban 20 krajcárért.²²⁰ Ennek a javításnak a nyoma ma is megfigyelhető.

A késő gótikus kehely szoros tartozéka, a *patena* is megmaradt, „egy küll s belöll aranyos ezüst Tányérotska”. A katolikus liturgiában az ostya pihent ezen a szentmise alatt. A liturgikus tárgyak első ismert jegyzéke az 1726-os vizitáció során keletkezett.²²¹

1750-es vizitáció során is összeírják őket. Ekkor lejegyznek egy aranyos poharat, egy ezüst tányért, egy ón palackot, egy ón kannát, egy fehér gyołcs abroszt, egy veres festővel átszőtt gyapot abroszt, egy arannyal varrott patyolatot, egy veres selyemruhát, egy fehér gyapot ruhát, egy asztal keszkenőt, egy gyołcs zöld selyemmel és csipkével varrott ruhát, egy kést az asztalra és két különböző méretű ládát.²²² 1762-ben az eklézsia „edényei kár nélkül találtattak”.²²³

Az 1789-es vizitációs jegyzékben megtaláljuk a tárgyak leírását is, amely kiterjedt még a klenódiatok felirataira is, így egész pontosan beazonosíthatjuk az akkori kegytárgyakat.

A második legrégebbi kegytárgy 1652-ből származott, ma már nincs meg.²²⁴ Feltehetően ezt adják oda a szabadságharc alatt „golyónak a magyar álladalom számára”.²²⁵

A 18. század végén összeírt többi tárgy ma is megtalálható az egyházközség tulajdonában. Ezek a következők: „egy Ón Palaczk circiter más fél kupásnyi hat Szegletü Sima fedeles s a fedele kerek Srófos. Egy Kerek Kanna circiter egy kupás, lévén gombos fedele s tziírázott füle, és oldalán ezen Írás: JACOB ISTVÁN TSINÁLTATTA TORDÁTFALVI TEMPLOM SZÁMÁRA 1772. Egy Talpas Keresztelő pohár, melyen köröskörül ez iratott: A TORDÁTFALVI UNITARIA EKKLÉSIJÉ 1774. Egy Ón Tányérotska, melynek fenekén két kis bélyegzés egymás mellett vagon”. A kegytárgyakat egy kés egészítette ki, amelyet a szertartás során használtak: „vagon rész szerint sárga réz, rész szerint gyöngy házas nyelű Brassai kés, az Úr Asztalára való Kenyér felszelésére”.

A kegytárgyak további adományozással bővültek. 1807-ben Fekete Sámuel özvegye Baczó Klára asszony egy ón tálacsát adományozott,²²⁶ 1850-ben pedig Sándor József ajándékozott az úrasztalára egy jó fertályos *pachfong* (kínaezüst, alpaka) arannyal futatott poharat, melyen az *SM 1850* felirat olvasható. A monogramban a Magyarországon meghalt fiára, Mihályra emlékezik.²²⁷ 1874-ben Bedő Józsefné Tibád Rozália egy úrasztali poharat ad a gyülekezetnek,²²⁸ 1891-ben a születési helye iránti tiszteletből Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész adományozott egy aranyozott ezüst poharat.²²⁹

Az 1789-es leltárban a következő szőttes terítőket és kendőket találjuk:

„Szőnyegek.

Egy nem régi Sváb Szőnyeg zöld, sárga, Veres tarkázással szőt, mely a Templombeli Úr Aszalon tartatik.

2. Más hasonló Sváb Szőnyeg, mely áll a Prédikáló Széken.

3. Régi s már Szakdozott, virágokkal varrott Székely szőnyeg, mely ugyan a Prédikáló Széken tartatik.

4. Székely Szőnyeg forma régi rongyos szőnyeg, mely virágokkal volt varrva, s áll a papság Széken.

5. Régi rongyos maga idejében virágos ugyan Székely Szőnyeg, mely van Szegezve a Pap székére az ülés háta megi.

²¹⁸ TUEkl, 13. köteg, 1880. december 27.

²¹⁹ Uo., 1883. február 14. ²²⁰ TUEkl, 7. köteg, 1888. április 25.

²²¹ UPL, Unit.Püsp.Vizit., 1715–1752, 60.

²²² TUEkl, 1 köteg, 1750.

²²³ Uo., 1762. július 8.

²²⁴ 1789-es leírása: „négy Szegletü Ón palaczk Sima fedele hoszszukó

Srófos, nelynek oldalán ezen irás van: GOMBOS ANDRÁS 1652”.

²²⁵ TUEkl, 3. köteg, 1850. január 16.

²²⁶ Uo., 1807. december 4.

²²⁷ TUEkl, 3. köteg, 1851. február 13.

²²⁸ TUEkl, 7. köteg, 1874. december 16.

²²⁹ Uo., 1891. március 3.

6. Egy darabotska Zöld posztó a Prédikáló Széken álló.

Abroszok.

1 Két Szélyből rakó Takáts Szötte gyołts abrosz, melynek közepén rotos kötés vagyon.

2. Más egy már Szakadozott s lyukas falun Szött Abrosz három szély borozdáson veres festövel által-öltegettetett, és alsó részén ezen Betük vagynak. S.P.A.

Kendök.

Egyik egy lengeteg Kendö, melynek két végein veres Selyemmel varrott virág vagyon.

2. egy ujj Kendö, melynek szelin veres Pántlika Szövés és a két végiben csipke kötés, s reája varrva egy irás vagyon: NAGY LUKÁTSI PÁLNÉ, LUKÁTSI SAMUELNÉ, GOMBOS GYÖRGYNÉ, GOMBOS SIGMONDNÉ, SZEDERJESI ISTVÁNNÉ, KÜS JÁNOSNÉ, BENTZÉDI GYÖRGYNÉ, NAGY JÓSEFNÉ 1789. TORDATF UNIT. SZ. ECCLÉSIA.

Keszkenyök

1. Egy Veres Selyem Keszkenyö, az Éneklő Pulpitusra téve, mellyen ezen betük lattank: Sz. I. B. G. L. S. T. A. s másik végén SZ:I:B:G: 1773.

2. Más ugyan veres Selyem Keszkenyö Borozdás pántlika forma szövés a Szélin, mellyen ezek olvastatnak: A TORDÁTFALVI TEMPLOM SZÁMÁRA AJÁNDÉKOZTA ISTENES INDULATTYÁBÓL TORDÁTFALVI IFJ LUKÁTSI PÁLNÉ KOVÁTS RACHEL ASZSZONY.

3. Egy más lengeteg Karton el-kopott virágokkal, áll a Pap Székin.

4. Egy vékony patyolat Keszkenyö, melynek négy Szegeletin Négy Szkofiummal varrott nagy virágok, és a szélein is hasonló formájú kissebbek vagynak.

5. Egy hoszszú veres Selyem Keszkenö, melynek végii és közepe zöld és sárga Selyemmel keresztül szöve vagynak, ez a pulpitusra való.

6. Egy házi gyołts keszkenö, melynek szegeletei zöld Selyemmel virágos és körös körül tót Csipke van reája varrva.

7. Más ugyan házi gyołts Keszkenö, melynek széli körös körül fekete Selyemmel van behányva.

8. Lenből szött Sáhos egy asztal-keszkenyötske.”

A templomi terítök pár évtized alatt elhasználódtak. Ezt az egyházközség adakozó nőtagjai gyakorta pótolták újakkal, hogy a régi szakadozott szövetek ne rontsák a templom fényét. 1790-ben Györfi Andrásné és Kis Józsefné adományoztak „egy darab szederjes posztó, melynek szélire és két végire kék selyem

borittás vagyon varva, s ezen belöll egy ujni széleségü arany poszománt, ezenis belöl sárga selyemmel varva ezen irás olvastatik: Tordátfalvi U.SZ. Ecclesiájé 1790”.²³⁰

1823-ban özvegy Végh Mihályné ajándékozott az egyháznak egy szép kartont a prédikáló székre *SZEDERJESI PÉTERNÉ ADTA 1822* felirattal,²³¹ majd 1837-ben egy *kamuka* (damasztiszövet) lenvászón abroszt, mely körben virágos volt.²³²

1846-ban Nemes György feleségével, Halmágyi Máriával az eklézsiának ajándékoznak egy nagyméretű fehér hímes abroszt, 1850-ben Nemes Sára ajándékozott egy virágos *fiber* takarót.

További adományozásokat találunk 1871-ből, amikor Incefi Dénes és Sándor Zsuzsanna ajándékoznak egy lila színű takarót kínai ezüst rojttal,²³³ 1874-ben a helyi lelkész felesége, Bedő Józsefné Tibád Rozália ajándékoz az eklézsiának egy fehér kamuka asztalkendőt.²³⁴ Ugyancsak ebben az évben a nyugalmazott tanító lánya, Derzsi Mária saját kezűleg díszített asztaltakarót szánt a templomba.²³⁵

1883-ban özvegy Derzsi Józsefné a tanító emlékére egy fekete selyem szószéktakarót adományozott, valamint Pap Sándor és Ozsváth Zsuzsanna egy kávészínű török virágos szőrtakarót adott a községnek. Felirata: GYERMEKEINK EMLÉKÉRE PAP SÁNDOR ÉS OZSVÁTH ZSUZSÁNNÁ AJÁNDÉKA 1882.²³⁶

1892-ben egy úrasztali takarót adományozott Sándor Zsigmond és neje, Czézár Polixéna.²³⁷

A klenódiумokat és a használaton kívüli szötteket egy „singes vas sarkos sárga festékü” ládába helyezték, amelyet a nagyobb biztonság kedvéért zárral is elláttak.

Egyházi iskola

Az egyházközség történetének fontos fejezetét jelenti az iskola története, amelyben nemcsak felnőttek a falu gyerekei, hanem utat és értéket is mutatott számukra. Működésének kezdeteit nem ismerjük pontosan. Annyi bizonyos, hogy már 1726-ra kialakult rendje volt a tanító tartásának, ugyanis az ez évben történ vizitáció beszámol annak bérezéséről is, mely harmada volt a papnak járó beszolgáltatott terménynek és fának,²³⁸ 1732-ben pedig a tanító használatában levő birtokokról is beszámolnak.²³⁹ Könnyen elképzelhető tehát, hogy a szerény körülmények között kialakuló oktatás már a 17. században elkezdődött.

²³⁰ TUEkl, 1. köteg, 1801. május 18.

²³¹ TUEkl, 2. köteg, 1823. március 4.

²³² TUEkl, 3. köteg, 1837. november 29.

²³³ TUEkl, 7. köteg, 1871. január 4.

²³⁴ Uo., 1874. március 7.

²³⁵ Uo., 1874. december 16.

²³⁶ TUEkl, 7. köteg, 1883. március 03.

²³⁷ Uo., 1892. március 04.

²³⁸ UPL, Unit.Püsp.Vizit., 1715–1752, 60.

²³⁹ Uo., 162.

1750-ben tételesen is felsorolják a mester házához járó területeket,²⁴⁰ 1760-ban először említik név szerint a tordátfalvi iskolamestert, Kisgyörgy Mihályt,²⁴¹ aki jövedelmeit kiegészíti a templomba történő reggeli harangozással, és ezért további két-két kéve gabonát kap minden béres gazdától, valamint a Lok-pataka melletti kaszáló használati jogához is hozzájut.²⁴²

1785-ben új iskolamesterrel találkozunk, Simó Dániellel, aki a telkén a nagykapu használatát kifogásolja, és felállít egy kis kaput, melyet ezen túl neki lesz kötelessége rendben tartani.²⁴³

Az 1789-es összeírásból kiderül, hogy az iskolának nincs külön épülete, tulajdonképpen csupán egy szoba a mesteri lakásban: „Más funduson úgy mint a Mesterség lak melly vagyon... fellyül a migyárt declaralt Parochialis fundus alóll pedig és végül az Ország Uttja vicinitássaiban lévén, körül-vétetve néhol borona s néhol Sövény kertekkel mellyek fel-osztás szerint procuráltatnak az Ekklesia bizonyos Tagjai által. Bémenetelt való ezen Funduson adnak egy Kapu és más ajtó holott bal felől találtatik Sendellyes fedél alatt borona fából lévő Ház vagy épület, melyek Pitvarában szolgálta bémenetelt vas sarkos s fa záros Ajtó, s ebből a lakó szobába más hasonló ajtó lévén ennek 2 üveg Ablakai fa foglalással, a Házban két kendő szegek, jobról pedig vagyon egy Kamarátska fa sarkos és záros ajtajával, és e mellett ugyan azon egy fedél alatt a *classis* melynek 3 ablaka lantornás²⁴⁴, lévén ebben veres kájhákból szintén omló félben való rongyos kemencze egy hoszszú asztal körüllette lévő vastag bükfa padokkal együtt. Vagyon még ezen funduson szalmás fedél alatt egy kapuval való Csűr mellette lévő két Pajtával együtt, s ezeknek megette a csürös kert s ebben két asztal Lábok s a Funduson még egy kút. Továbbá ezen eképpen declarát Mesterség Fundussához biratik az Oskola Mester által az ezen fundus Kapuja előtt külön kerítésben lévő egy Káposztás kert is, mely sövény kertel vagyon körül vétetve, a mely kerítést maga az Oskola Mester szokott procurálni is”.²⁴⁵

1789-ben tehát egy szerény körülmények között működő iskolát találunk, amelynek még üvegablakai sincsenek. A faluban ekkortájt 30-35 12 év alatti gyerek van, de mivel az iskolába járás nem kötelező, ebből átlagosan 8-10 gyerek járt.

1790-ben az tanítás a mester házából átkerül az újonnan épített paplak épületébe: „ezen Házból a tűzelő kemencze végénél egy vas sarku és kilintsű fenyő deszka ajton által vagyon bémenetel a Tanuló-Házba mely, világosítottik ónban foglalt egy üvegablakon által, és melegítettik azon kemenczétől melyből a Lakó Ház”.²⁴⁶ 1801-ben kezdenek el építeni a tanító háza mellé egy oldalszobát, amelyet 1977 db zsindegyel, 3000 db zsindegyeszel felhasználásával földtek le.²⁴⁷

Arról nincsen értesülésünk, hogy a tanítás visszaköltözik-e a tanító házába, az mindenesetre bizonyos, hogy az 1802. esztendőben egész évben szünetelt, az egyházi vizitáció fel is szólítja az illetékeseket, hogy a tanítást tekintsék szorosabb kötelességüknek.²⁴⁸ A következő évi vizitáció alkalmával sem találtak működő iskolát.

1806-ban új tanító érkezik a faluba, név szerint Jakab János, aki újjászervezi a tanítást. Az ez évi vizitáció örömmel nyugtázza, hogy az iskola rendszeren működik.²⁴⁹

1812-ben a tanulókat a vizitáció előtt vizsgáztatják: „Fiú gyermekek a declinationis Exament jól tudták; Kettő a Hit Ágazataiból ditséretesen felelt, a többi a Kis Catecésisből, és a parantsolatokból, valamint Enekből, és könyörgésből, megint jól feleltek; a Számvetésből pedig, és az írásról ügyekezettek ugyan szép jeleit adták”.²⁵⁰ Ebből a bejegyzésből meg tudhatjuk, hogy az iskolában hittant, éneklést, számtant és írást tanítottak.

Ettől az esztendőből kezdtek el vezetni az iskolátogatósi jegyzőkönyvet, amelyben pontos számadatokat találhatunk az iskolába járó gyerekekről:

²⁴⁰ TUEkl, 1. köteg, 1750.

²⁴¹ Uo., 1760. december 18.

²⁴² Uo., 1759. szeptember 22.

²⁴³ Uo., 1785. január 19.

²⁴⁴ A *lanterna* jelentése itt a marhabendő megszártított hártája, amelyet üveg helyett használtak. Vö. *Nyelvtörténeti szótár*, II. köt., 522.

²⁴⁵ TUEkl, 1. köteg, 1789. június 6.

²⁴⁶ Uo., 1801. május 18.

²⁴⁷ TUEkl, 2. köteg, 1802. szeptember 19.

²⁴⁸ Uo., 1802. szeptember 19.

²⁴⁹ Uo., 1806. január 2.

²⁵⁰ Uo., 1812. november 21.

Vizitáció ideje	Fiúk száma	Lányok száma	Tanító
1812. március 12.	17	-	
1813. március 20.	34	-	
1814. március 19.	37	-	Jakab János
1815. március 15.	27	2	Jakab János
1816. március 22.	32	-	Jakab János
1817. március 22.	30 (8 nem volt jelen)	8 (8 nem volt jelen)	Jakab János
1818. március 8.	30	19	
1819. március 22.	21	7	
1820. március 15.	26	4	Jakab János
1821. március 22.	21	1	Jakab János
1822. március	21	4	Jakab János
1823. március 4.	Nincs adat		Jakab János
1824. március 14. ²⁵¹	20	6	Jakab János
1825. március 14.	18	9	Jakab János
1826. március 13.	25	14	Jakab János
1827. március 17.	19	8	Jakab János
1828. március 21.	17	11	Jakab János
1829. március 21.	20	10	Jakab János
Évszám nélkül ²⁵²	25	5	Jakab János
1837. március 14.	20	3	Demeter István (52)
1838. március 12.	17	3	Demeter István
1839. március 18.	22	5	Demeter István
1840	Nincs adat		
1841. március 18.	23	16	Derzsi József (23)
1842. március 18.	15	10	Derzsi József
1843. március 16.	23	8	Derzsi József
1844. március 22.	29	14	Derzsi József
1845. március 18.	27	7	Derzsi József
1846. március 17.	26	5	Derzsi József

A jegyzőkönyvet 1846-ig vezették. Utána már nincsenek esztendőkre lebontott iskolalátogatási adataink.

1813-ra megszorodnak az iskolába járó gyerekek, ekkor 34 gyerek tanul az egyházi iskolában, viszont a vizitáció kifogásolja, hogy a lányok nagy része nem jár oktatásra. Ez főként az addigi osztályterem szűkösségével magyarázható. A vizitáció javaslatot tett, hogy „készítsék a Leányok számára egy tanuló ház”.²⁵³ 1815-re megszületik az elhatározás, hogy új, épületet kell építeni, amelyben külön teremben tanulnának a lányok és különben a fiúk.²⁵⁴ 1816-ban

hozza is látják az új épület kivitelezéséhez. Abban az évben olyannyira haladtak, hogy mire a vizitáció látogatást tesz a faluban, addigra „már fedél alá is véttetett”.²⁵⁵ Ekkor az új épületre 7000 zsindelet vásároltak 33 magyar forint 60 denárért és szeptet 17750 darabot 40 magyar forint és 40 denárért. A házat építő mesternek 60 magyar forintot adtak.²⁵⁶

Sajnos ekkor sem nyert az iskola külön épületet, hanem a tanítói házon belül kapott működést.

A mester régi házat eladták 40 magyar forintért.²⁵⁷ Az építkezések feltehetően a templom munkálatai miatt akadnak el, és a következő évben is szünetelt

²⁵¹ 1824. március 14-én a vizitáció nem talált a sorozatos betegségek miatt senkit az iskolában. A mester a megbetegedések előtti számadatot adja meg a kérdezőknek. Ezek a számok láthatók a táblában. (TUEkl, 21. kötet, 1825. december. 14.)

²⁵² Az 1829-es bejegyzés után található egy beírás, mely arra vonatkozik, hogy a vizitáció több alkalommal nem történt meg az iskolában. Ezután a beírás arról szól, hogy az iskolaház a mesteri teleken található, de a lányoknak nincs külön *classis*. Itt feljegyzik, hogy a tanító az 57 éves homoródszentmártoni születésű Jakab János. Részletesen ismertetik a vizsgálat tárgyát a tantár-

gyakra vonatkozólag. „Régi kézírás és nyomtatás olvasásból, Két nagyobbak addícióból és subtrahícióból, minnyájon a numeratikából, egy fel a Divisioig inclusive a numreica, Aritmetikának minden Specieseiből ugyan ez a Geografiából Erdélynek esmereteiből”. (Uo., 1837. március 14.)

²⁵³ TUEkl, 2. kötet, 1813. november 28.

²⁵⁴ Uo., 1815. szeptember 23.

²⁵⁵ Uo., 1816. szeptember 9.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ TUEkl, 2. kötet, 1818. szeptember 28.

a tanítás.²⁵⁸ 1824-ben a templomból kiszedett ablakot és ablaküvegeit építik be az iskolaépületbe.²⁵⁹

1824-ben, márciust követően a sorozatos betegségek miatt szünetelt a tanítás. 1830-ban a püspöki vizitáció sorozatosan nincs megelégedve az iskolalátogatással és annak működésével.

Felszólítják az iskolamestert, hogy a gyerekeket gyűjtse be és szorgalmasan tanítsa őket.²⁶⁰ Ekkor az iskolamester már öreg, 35 éves szolgálattal a háta mögött. Munkáját már egyedül nem tudta ellátni, ezért Orbán Mihály segédet bízzák meg az iskola működtetésével.²⁶¹

1833-ban Demeter István lesz az új iskolamester. A vizitáció örömmel szemléli, hogy a nyári iskola és az iskola is szépen működik. 1841–1846 között ismét egy teremben tanulnak a lányok és a fiúk. A tanítás színvonalának növelésére Kolozsvárról 3 magyar forint értékben két kézikönyvet vásároltak.²⁶² 1842-ben egy kezdő tanuló után 24 pengő, míg a felsőbb osztályosok után 48 pengő díjazás illette meg az iskolamestert.²⁶³

1846-ban az utolsó évükben levő tanulóknak kiskátéból, tízparancsolatból, apostoli vallástételekből kellett számot adniuk. A nagyobbaknak a kiskátéból, a magaviseleti szabályokból és a részükre készült apróbb intelmekből, írásgyakorlatból, számok kimondásából, alkalmi és templomi énekekből. Ebben az évben nem említik a természettant, de az is követelmény volt.²⁶⁴ 1850-ben egy érdekes bejegyzést találhatunk, amely szerint 1849-ben a fiúk a nyári iskolát nem látogatták, „minthogy fegyverviselésre elszollittak”.²⁶⁵ 1864-re a régi iskolaépület a megnövekedett gyerekszám mellett szűkösnek bizonyult. Ekkor elhatározzák, hogy a tanító telkén egy önálló épületet emelnek, amely csak az iskola tevékenységét fogja szolgálni. Az ehhez szükséges alapanyagokat a gondnok közmunkával gyűjtötte össze. Az új épületnek pincét is terveztek.²⁶⁶ 1866-ban sikerült befejezni az épületet, amelyre 301 magyar forint 49 dénár összeget költöttek.²⁶⁷

1872-ben az új iskolaépületet számos segédeszközzel szerelték fel mint pl. Európa és Magyarország térképe, egy számoló gép, 16 darab természeti rajz és ábra, 30 darab iskolai kézikönyv. Derzsi József ebben az évben egy iskolai tandíját 16 darab kézikönyv beszerzésére és 5 db palakötéltre fordította, így az is-

kolában egy könyvtárszárnyat hoztak létre.²⁶⁸ A vizitátó mégis elégtelennek tartotta a könyvek számát, bár az iskola színvonalát megfelelőnek tekintették.

1874-ben Derzsi József betegsége miatt lemond hivataláról. A presbitérium ezt tudomásul veszi, és a püspöki székhelyre továbbítják az ügyet.²⁶⁹ Helyébe Derzsi Domokos került.

1875-ben az iskolai rendtartás végett létrehozzák az iskolaszéket, amelynek a választott tagjai Lukátsi Márton, Végh János, Benczédi József, Boros Pál és Boros Sámuel.²⁷⁰

1875-ben Derzsi Domokos tanító elhagyta a települést, és Gagyban vállalt tanítói állást.

Helyette Menyhárt Mózes érkezett Tordátfalvára. A vizitáció meghagyja, hogy a létrehozott iskolai alapból rendeljenek *olvasó lapokat* és a megmaradt pénzt tovább kamatoztassák.²⁷¹

Az egyik presbitériumi gyűlés alkalmával felvetődött a javaslat, mely szerint az iskolába a székek kicserélése nem halasztható tovább. Úgy döntöttek, hogy a siményfalvi iskolában található székek mintájára készítsenek új „jó erős modozattal állandó tartóssággal” ülőalkalmatosságokat.²⁷² Az új székek a következő évre el is készültek. A 14 széket Lukátsi Mózes és Lukátsi Márton készítette el, 15 magyar forint 60 dénár összegért. A munkára három év garanciát is vállaltak.²⁷³ A székek kicserélése után új, minden igényt kielégítő padok készültek az iskola részére, 28 magyar forint 65 dénárért.²⁷⁴

1877-ben az iskolai könyvtár 19 könyvel gyarapodott, emellett a pap és a tanító ajándékozott a könyvtár számára egy teljes évfolyamnyi 1876-os *Vasárnap Újságot*.

1878-ban 65 iskolaköteles volt, ezek közül bejárt 58, a 33 ismétlőből 18 távolmaradt. A tanító úgy nyilatkozott, hogy kellő számú könyv és taneszköz áll rendelkezésre.²⁷⁵

A következő évben az iskolaházban a fűtő sípjának cseréjét hajtották végre, melyért fizettek 3,45 forintot, az iskolaházat kipadoltatták (padlásdeszkát cseréltek) 2,64 forintért.²⁷⁶

1881-ben újból javításokat végeztek az iskolán, főleg annak fedésére költöttek.

1882-ben iskolaköteles gyerek volt 58, ismétlő 17, akik 3 kivétellel jártak a tanórákra. Az iskola

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ TUEkl, 2. köteg, 1824. október 1.

²⁶⁰ Uo., 1830. szeptember 13.

²⁶¹ Uo., 1832. szeptember 27.

²⁶² TUEkl, 3. köteg, 1842. november 29.

²⁶³ TUEkl, 21. köteg, 1842. március 18.

²⁶⁴ Uo., 1846. március 17.

²⁶⁵ TUEkl, 3. köteg, 1850. január 16.

²⁶⁶ TUEkl, 12. köteg, 1864. február 18.

²⁶⁷ TUEkl, 3. köteg, 1866. január 31.

²⁶⁸ TUEkl, 7. köteg, 1873. január 27.

²⁶⁹ TUEkl, 13. köteg, 1874. szeptember 10.

²⁷⁰ Uo., 1874. szeptember 10.

²⁷¹ Uo., 1875. december 10.

²⁷² Uo., 1875. december 16.

²⁷³ Uo., 1876. február 4.

²⁷⁴ TUEkl, 7. köteg, 1877. március 5.

²⁷⁵ Uo., 1878. február 10.

²⁷⁶ Uo., 1879. február 4.

egy faiskolat is gondoz, melyben szépen fejlődnek a fák.²⁷⁷ Ugyancsak ebben az évben felújították a tanító házának fedését, vásárolva 4000 db zindelyt, 14,90 forintért.²⁷⁸ A javítás azért volt esedékes, mivel a presbitérium megszavazta, hogy újat építeni nem tud, ezért csak a javítás jöhetett szóba.

A következő évben tovább folytatódta a felújítások, ekkor a mesteri ház eresztét lakószobává alakítják, ehhez deszkát vásároltak, és a tetejét is teljesen kicserélték, melynek összköltsége 39 forint 58 krajcár volt.²⁷⁹

1883-ban 65 tanköteles volt, ebből járt 51, ezek közül évet ismételt 23, amelyekből 13 látogatta az iskolát. A vallásos könyveket és a Gönci ABC-könyvét ebben az évben az illető szülők szerzik be a tanulók számára.²⁸⁰

1884-ben a tanító 40 forint díjazást kapott, és az egyház közpénztárból vette azt fel, 1889-re a bérezés megemelkedett 45 forintra.²⁸¹ 1887-re tovább nőtt az iskolakötelesek száma, ekkor 70 gyerek volt tanköteles, ebből ténylegesen járt 56, 8-an a szülőkkel együtt elmentek a faluból, ismételő 21, feljár ebből 12.²⁸²

1888-ban 8–15 óráig szabják meg a tanítás idejét. A gyerekek Szent György-naptól Szent Mihály-napig kellett iskolába járjanak.²⁸³

1889-ben Menyhárt Mózes lemondott a tanítói tisztségéről, helyette az esperes kadácsi Bartalis Józsefet nevezte ki Tordátfalvára. Díjazása 92 forint volt, emellé 14 szekér fát is kapott.²⁸⁴ Az egyházközségnek nem volt elég pénze az ígért tanítói bér kifizetésére, ezért eladtak 50 kalangya búzát és 34 kalangya zabot, így biztosítva azt.²⁸⁵

1890-ben a presbitériumot a megyei közigazgatási bizottság felszólítja egy korszerűbb iskola megépítésre, mivel a jelen évtől a tanítás már nem megengedett az addigi épületben. A gyűlés ezt tudomásul veszi, és megállapítják, hogy ennek jelenleg a megye szegénysége miatt nem tudnak eleget tenni.

Az év októberében a presbitérium mégiscsak döntést hozott, hogy a működő tanítóház helyébe egy 6 öl szélességű iskolaház épüljön kőből és téglából, melyből négy öl széles legyen a tanterem és két öl széles legyen a tanítót befogadó szoba. A tanterem délkelet felől kapja a napot, teteje cserép, ajtaja, ablaka pedig cseréfa legyen. Az építkezés költségeit szakemberrel nézessék át. A szükséges pénzt a toronyalpból gondolták finanszírozni.²⁸⁶ Az esperesi hivatal felülbírál-

ta a terveket. Javaslatuk szerint nem túl szerencsés dolog az iskola egy fedél alá építése a tanító házzal, valamint zavaró lenne a többi gazdasági épület is.

Ezért a tanítónak új házat terveztek: „az épület hossza legyen hét öles, keresztül három, melyből két öl az alatta lévő pincével, az út felől felül három öl kőből nappali szoba, hátul két öl a konyha keresztül szakítva egy kis kamrával – a nappali szoba eleiből három tag egy kis tornácnak marad, a ház fal magassága kilenc tag, az ablakok magassága négy tag, az ajtók magassága hat tagos leszen”.²⁸⁷ A gondnok feladata volt a munkálatok megszervezése, a mesteremberek és a tervek beszerzése.

Az alapokat és a pince elkészítését 45 forintért Tököli János szentléleki kőműves vállalta, a boronvázás szerkezetet Szederjesi Sándor, 60 forintért.

Az iskola építése is szépen haladt, felépítésével Fekete Benjámint, Gagyai Mózes, Koronkai György és Fazekas János szentmártoni vállalkozókat bízták meg, akik a munkálatokat 340 forintért vállalták. Küsmödről rendelték a 10 ezer lapos és 130 kupás cserepet.²⁸⁸ A mesterház boronafalát farkaslaki Szász György tapasztotta meg, amelyért 20 forintot és négy liter pálinkát kért el.²⁸⁹

1892. április 3-án a köri esperes az 1891. évi XV. törvény alapján, 1892-1895. szám alatt kelt felhívásában afelől érdeklődik, hogy van-e lehetőség a faluban *kiseddévót* létesíteni. A presbitérium úgy dönt, hogy mivel nincs erre alkalmas épület, így nem él ezzel a lehetőséggel.²⁹⁰ Ebben az évben tanköteles gyerek volt 80, ebből iskolába járt 60, ismételő 37, ebből járt 16.²⁹¹

1892-ben még mindig nem fejezték be az iskolát. Az asztalosok, Zakariás Ferenc és Horvát András többszöri felszólítás után sem végezték el a felvállalt munkát, ezért utasítják a megyebíró, hogy perelje be őket.²⁹² Októberre az asztalosmunka, a meszelés és az üvegezés is be lett fejezve, mind az iskolán, mind a mesteri házon.²⁹³

Az év végére világossá vált, hogy az építkezésekre a toronyalpból elköltött összeget nem tudják viszatenni.²⁹⁴

A következő évben megemelték a tanító fizetését 50 forintra, azzal a kikötéssel, hogy a nem tordátfalvi illetőségű gyerekek szüleitől, még ha gyámság alatti, örökbefogadott is, az 1 vagy 2 korona éves tandíjat el kell kérni.²⁹⁵

²⁷⁷ Uo., 1882. február 23.

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ TUEkl, 7. köteg, 1883. március 3.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ TUEkl, 7. köteg, 1884. március 6.

²⁸² Uo., 1887. március 12.

²⁸³ Uo., 1888. április 25.

²⁸⁴ TUEkl, 13. köteg, 1889. január 13.

²⁸⁵ Uo., 1889. január 13.

²⁸⁶ Uo., 1889. október 24.

²⁸⁷ Uo., 1891. március 15.

²⁸⁸ Uo., 1891. május 18.

²⁸⁹ Uo., 1891. november 9.

²⁹⁰ Uo., 1892. április 3.

²⁹¹ TUEkl, 7. köteg, 1892. március 4.

²⁹² TUEkl, 13. köteg, 1892. június 26.

²⁹³ Uo., 1892. október 9.

²⁹⁴ Uo., 1892. december 30.

²⁹⁵ Uo., 1893. március 12.

1894-ben hat osztály működött, amelybe 61 gyerek járt a 63 tankötelesből, közülük 23 volt ismétlő, ebből iskolába járt 12.²⁹⁶ 1896-ban a gyerekek létszáma meghaladta a százat. Az ekkor 101 tankötelesből 78 szorult ismétlődő elvégzésére. A presbitériumot a vizitációt követően felszólították, hogy az előregedett padokat cseréljék le, és az V–VI. osztály számára szerezzenek be egy világtérképet.²⁹⁷

1900-ban a presbitérium arról döntött, hogy az iskola számára négy új pad készüljön a régi használatlanok helyett.²⁹⁸

A tordátfalvi egyházi iskolának a millenniumot követően sikerült megőriznie önállóságát, sok udvar-

helyszéki társával ellentétben, amelyek már anyagilag nem tudták ellátni az egyre költségesebbé váló iskolákat, és így a magyar állam gondjaira bízta. Ezek 1920 után a békeszerződés értelmében törvényesen is a román állam fennhatósága alá kerültek. Ezt a tordátfalvi egyházi iskola ideig-óráig megúsza, de fokozatosan ellehetetlenítették működését, így ugyancsak állami felügyelet alá került.

A falu fokozatos elnéptelenedésével az iskola 1991-ben megszűnt, majd 1994-ben nyolc tanulóval újból beindult az oktatás, szünet nélkül működve mind a mai napig. A nagyobb diákok V–VIII. osztályba Kobátfalvára járnak be.

Nyarádi Zsolt – Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr, Szabadság tér 45., RO-535400; nyaradi_zsolt@yahoo.com
Rejtő András – ra76@freemail.hu

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda / Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Harghita, Miercurea-Ciuc (Csíkszeredai állami levéltár, CsÁL)

– Fond 52: *Egyházi antakönyvek gyűjteménye*

Udvarhelyi Unitárius Egyházi Levéltár (UREL)

Unitárius Püspöki Levéltár, Kolozsvár (UPL)

– Unit.Püsp.Vizit. 1788–1789: *Az 1788 és 1789 években Torda-Aranyos, Keresztúr és Udvarhely körökben Lázár István püspök által tett Generális Visitatio Jegyző Könyve*

– Unit.Püsp.Vizit. 1715–1752: *Liber Generalis Visitationis*

Tordátfalvi Unitárius Egyházközségi Levéltár (TUEKL)

– 1. köteg, *Curatori számadásos jegyzőkönyv*, 1750–1801

– 2. köteg, *Curatori számadásos jegyzőkönyv*, 1802–1833

– 3. köteg, *Tordátfalvi számadó jegyző könyv az eklézsia számára elkészítve*, 1834–1866

– 7. köteg, *Rendelések jegyzőkönyve*, 1799–1830

– 12. köteg, *Prezbyteriális ülések jegyző könyve*, 1837–1845

– 13. köteg, *Prezbyteriális gyűlések jegyzőkönyve*, 1869–1897

– 14. köteg, *Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve*, 1897–1908

– 21. köteg, *Iskolalátogatási jegyzőkönyv*, 1818–1846

– 25. köteg, *A tordátfalvi unitárius egyházközség ingó és ingatlan javainak leltárkönyve*, 1925

Irodalom

MonVat, I = *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I (bev. Fejérfpataky László), Budapest, 1887.

SCHEM 1830 = *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transylvaniensis pro anno a Christo nato MDCCCXXX*. Claudiopoli, 1832.

SCHEM 1848–1849 = *Universalis Schematismus Ecclesiasticus venerabili cleri romano et graeco catholici saecularis et regularis inclinti regni Hungariae et partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae*. Budae, 1848–49.

SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár [VIII] 1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.

SzOkl Űs = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

USzék 1700–1722 = *Székely székek a 18. században*, II, *Udvarhelyszék 1700–1722 között* (közét. Pál-Antal Sándor), Marosvásárhely, 2009.

*

ACSÁDI Ignác

1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, I (*Magyar Statisztikai Közlemények*, Új folyam, XII).

BENKŐ Elek

1992 *A Középkori Keresztúr-szék régészeti topográfija*, Budapest.

²⁹⁶ TUEkl, 7. köteg, 1894. február 27.

²⁹⁸ TUEkl, 14. köteg, 1900. november 10.

²⁹⁷ Uo., 1896. március 12.

- BINDER Pál
1971 A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméből, *Aluta*, III (1971), 207–222.
- DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán
1960 *Az első magyarországi népszámlálás*, Budapest.
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Bukarest.
- KISS Lajos
1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I–II, Budapest.
- MOLNÁR B. Lehel
1999 Az Erdélyi unitárius egyház anyakönyvei, *Keresztény Magvető*, 1999/1–2, 150–168.
- NYÁRÁDI Zsolt
2009 A Sükői Református Egyházközség Mindennapjai a 19.század végéig az egyházközségi levéltár tükrében, *Acta Siculica* 2009, 363–390.
- NYÁRÁDI Zsolt – SZÁSZ Hunor
2010 A recsenyédi unitárius egyházközség a levéltári források tükrében, *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, 2010, 257–291.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása...*, I, *Udvarhelyszék*, Pest.
- SZABÓ M. Attila
2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helynévtára*, I–II, Csíkszereda.
- SZABÓ T. Attila
2005 *Udvarhelyszék. Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése*, 6 (közlet. Hajdú Mihály és Bárh M. János), Budapest.
- SEBŐK László
2005 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, Budapest, 2005.

Enoria unitariană din Turdeni, jud. Harghita (date din arhiva eclesiastică)

(Abstract)

Satul este atestat prima dată în surse istorice în anul 1546. Perieghzele arheologice arată însă că a fost înființat deja în sec al XIII-lea. În timpul Reformei eclesiastice marea majoritate a populației devine unitariană. Prima biserică cunoscută a satului este construită în stil gotic. Această clădire este demolată până în temelii în anul 1819, construindu-se clădirea actuală. S-au păstrat doar tabernacolul zidit în partea nordică a bisericii și o parte a ancadramentelor sacristiei, azi folosite în structura treptei amvonului. Arhiva parohiei ne-a furnizat diverse informații în legătură cu școala eclesiastică. Conscriptiile făcute cu ocazia vizitelor episcopale constituie surse bogate privind bunurile eclesiastice, starea actuală a clădirilor bisericii, parohul. Am prelucrat date referitoare la viața și organizarea cotidiană eclesiastică din secolele XVIII–XIX. Am obținut noi informații privind ridicarea noii biserici cu turn, construită din piatră între anii 1819–1823. Turnul din piatră și cărămidă, plasată pe latura vestică a bisericii, a fost terminată în anul 1896. Până în acest an s-a folosit o clopotniță de lemn, cu două clopote. Cu ocazia unor săpături arheologice efectuate în toamna anului 2010 au fost cercetate mai multe morminte medievale și au fost identificate zidurile nordice ale sacristiei medievale.

The Unitarian congregation of Tordátfalva (present-day Turdeni, Harghita County) (data from the church archive)

(Abstract)

The village is first mentioned in historical documents in 1546, but the archaeological researches shows that it has already been founded in the 13th century. During the Ecclesiastical reforms most of the inhabitants converted to Unitarianism. The first known church of the village was built in Gothic style. This building was totally demolished in 1819, when the present church was built. Only the tabernacle walled in the northern side of the church was left and a part of the frame of the sacristy, now used in the structure of the pulpit's steps. The parish archive provided various information about the church school. Conscriptations made on the occasion of Episcopal visits provide rich sources regarding ecclesiastic goods, the condition of the ecclesiastic buildings and the parish of that time. We processed data concerning life and everyday organization of the church in the 18th and 19th centuries. We also obtained new information regarding the erection of the new church with tower, built from stones in 1819–1823. The tower made of stones and bricks, located on the western side of the church, was finished in 1896. Till then they had used the wooden belfry with two bells. During some archaeological excavations carried out in autumn 2010 researches have revealed several medieval graves and identified the northern walls of the medieval sacristy.

1. tábla 1. Talpas keresztelő pohár 1774-es adományozási évszámmal;
 2. Jakob István által adományozott fedeles ónkanna 1772-ből; 3–4. Késő gótikus aranyozott kehely és a hozzá tartozó patena;
 5. Mesterjegyes óntál; 6. Hatszögű fedeles ópalack a 18. századból

1

2

3

4

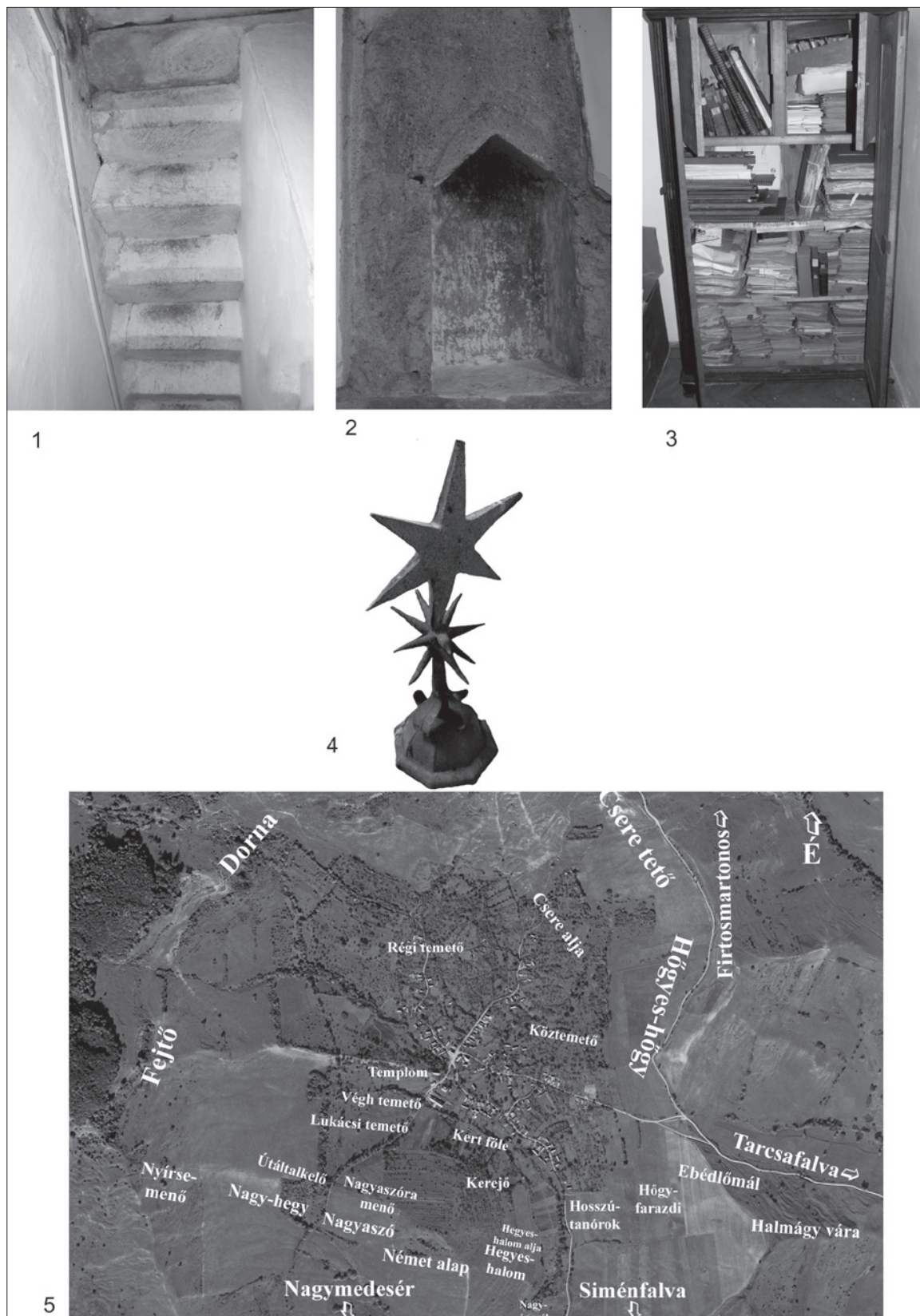

5

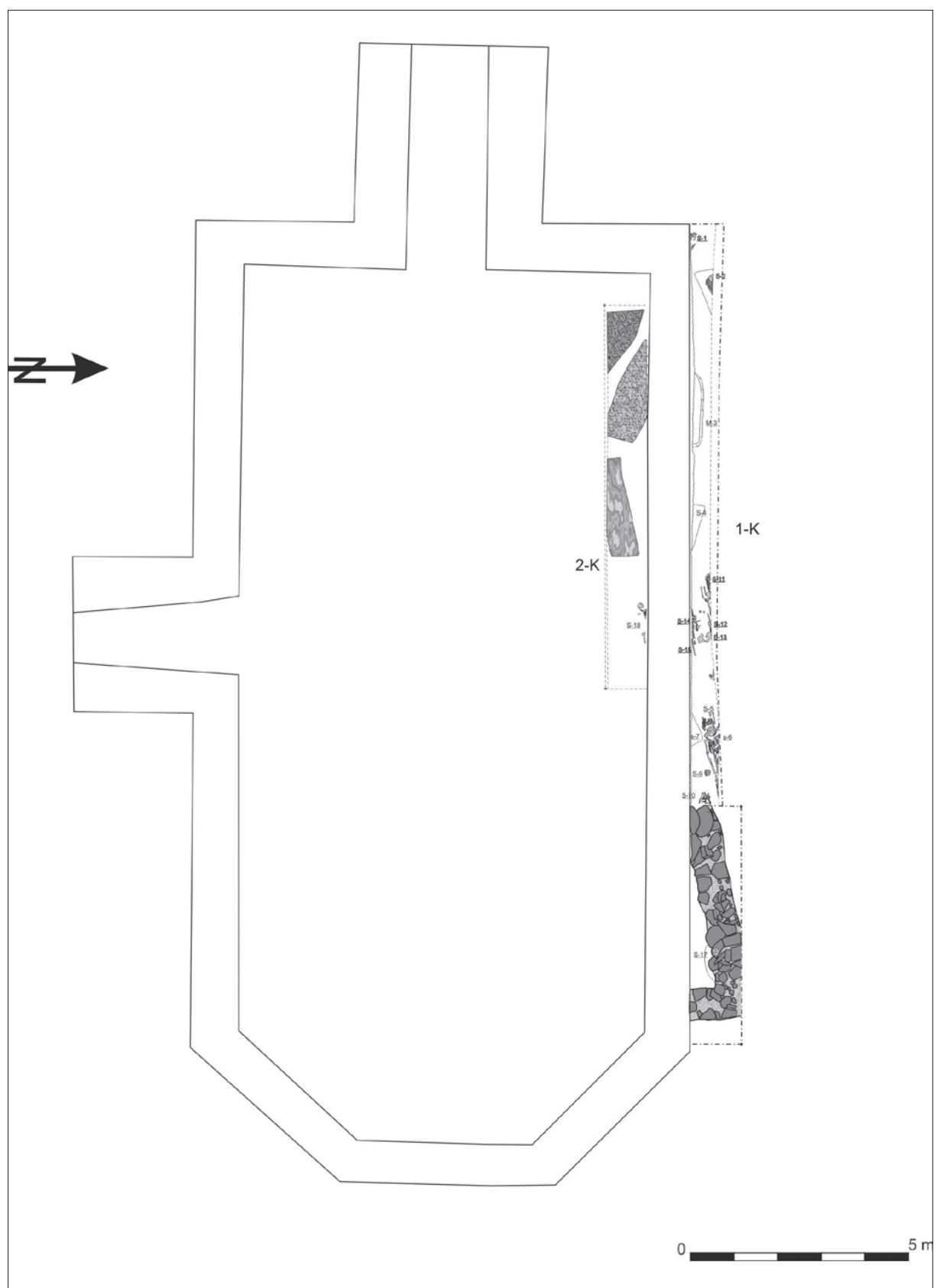

6

2. tábla 1. Az unitárius templom északkeleti nézetből; 2. A 19. század végén épített torony, északi nézet;
3. 1789-ben készített, 1823-ban átfestett úrasztala; 4. 1789-ben készített, 1823-ban átfestett szószékkorona;
5. A templom keleti része az orgonával; 6. Festett dísz a mennyezet közepén

3. tábla 1. másodlagosan beépített középkori faragványok a szószékfeljárón; 2. Csúcsíves szentségtartófülke az északi falban;
 3. A levéltári anyag elhelyezése a közösségi házban; 4. 19. századi dísz a templom tetejéről;
 5. Tordátfalva és határa egy műholdas felvételen.

4. tábla
A tordárfalvi unitárius templom alaprajza a 2010. évi ásatás felszínrajzával